

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

143558

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE ASKER İKTİDARI VE BASIN

(Yüksek Lisans Tezi)

Ali DAĞLAR

DANIŞMAN

Doç. Dr. Mahmut İhsan Özgen

İstanbul-1993

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM

KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ ÖNEMİ

Basının Dördüncü Güç Niteliği-6, Kitle İletişim Araçlarının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı-7, Bilgi Demokrasinin Gıdasıdır-8, Gazetenin Üç Önemli Ödevi, Gazetecilikte Profesyonellik ve Sorumluluk-9, Gazeteci Çağının Tanığıdır, Kaliteli Gazetecilik-10, Kısaca Gazetecilik Mesleği, Gazeteyi Gazete Yapanlar, Aydın Olarak Gazeteci-11,

İKİNCİ BÖLÜM

SİVİL TOPLUM VE BASIN

Sivil Toplumun Tanımı-14, Sivil Toplum Kahramana Gerek Duymaz-14, Toplum Sivilleştikçe Devlet Küçülür-15, Sivil Toplum ve Basın-16, Sivil Toplumun Sesi; Basın, Yıgınsal İletişimin En Etkin Aracı; Basın-17,

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OTORİTER REJİMLERDE BASIN,

Bilimsel Şüphencilik ve Demokratik Kişilik, Propaganda ve Basın-20, Propagandanın Dört Önemli Koşulu, Devletin İletişim Araçlarıyla Sürekli İlgilenmesine Neden Olan Unsurlar, Enformasyon ve İdeoloji-21, Katı Kuralcı Bir Rejimde Aşınan Kurallar, Komünist Rejimlerde Propaganda ve Basın-22, Faşist Rejimlerde Propaganda

ve Basın-23, Basın Özgürlüğü Sınırlanırsa, Siyasal Sansür Tür-
leri-24, Batıda Basın Rejimi, Demokratik ve Demokratik Olmayan
Ülkelerin Karşılaştırılması-26,

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ASKERİ MÜDAHALELER VE BASIN

Türk Basını Tarihsel Arka Plan-31, Cumhuriyet'in İlk Yılların-
da Basına Yönelik Kısıtlamalar-31, 1931 Matbuat Kanunu-32, Ba-
sında Kapatma Kararları (1939-1945)-33, Çok Partili Döneme Ge-
çiş ve DP Dönemi'nde Basın, Hürriyet Gazetesi Olayı-34, DP'nin
Basına Dönük Tutumu-35, DP'nin Besleme Basını ve İlan Silahı,
İlk Askeri Müdahale ve Basın-36, 12 Mart Muhtırası ve Basın, A-
nayasa'da İlk Gedikler-38, Gazetecinin Direnme Hakkı-39, Muh-
tıra Karşısında Hükümet ve Cumhurbaşkanı-40, Asker Kökenli Cum-
hurbaşkanı'nın Tutumu-41, Gürlar Olayı ve Sivil Toplum Açısın-
dan önemi-42, Ordunun Müdahale Dayanağı; İç Hizmet Kanunu-43,
Askeri Müdahaleyi Kurumlaştıran Yasa-44, Talat Aydemir Olayı ve
Türk Basını'nın Tutumu-45, Siviller de Aynı Yolda-46, 12 Eylül'
ün Arefesinde Basın-47, 1 Mayıs 1977 ve Basın-48, Türk Basını'
nın Sınavı Oldu 1 Mayıs 1977-51,

BEŞİNCİ BÖLÜM

12 EYLÜL VE BASIN, BİR SINAVIN ANATOMİSİ

Ordu ve Politika, Ordunun Yozlaşma Süreci Nasıl İşliyor?-53,
Kapalı Kapılar Ardındaki Ordu-55, Politika ve Politikacıyı Kö-
tüleme; Depolitizasyona Zemin, 12 Eylül ve Depolitizasyon-56,
Depolitizasyon Aracı Olarak Basın-57, Siyasetten Kaçış, 12 Ey-
lül ve Meşru Zemin Arayışı, Ordunun Dayanılmaz Ağırlığı-58, As-
keri İdeoloji ve Hiyerarşik Davranış Biçimi, Genelkurmay'ın Ye-
ni Konumu-59, Kurtarıcı Aydın'dan Düşman Aydın'a-60, Ordulaş-
mış Millet Tatbikatı ve 12 Eylül-61,

ALTINCI BÖLÜM

12 EYLÜL, YENİ ANAYASAL DÜZEN VE BASIN

12 Eylül ve Basına Genel Bir Bakış-63, En Tehlikeli Sansür-64,
Yeni Anayasal Düzen-65, Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlı-
ğı Maddeleri-68,

YEDİNCİ BÖLÜM

12 EYLÜL REJİMİ VE BASINA YÖNELİK UYARI, TEHDİT, KAPATMA VE DERSLER

12 Eylül Rejimi ve Basına Yönelik Uyarı, Tehdit ve Kapatmalar-71, Politikaya Bulaşmak-72, Askeri Savcı: "Nereden Öğrendiniz?", Yoksa Kapatırız Haaa...-73, "Haberin Kaynağı Nedir?"-74, "Yazan Gazete Kapatılır", Danışma Meclisi'nden İnciler-76, Evren: "Siz Gazeteciler Senaryo Kurarsınız"-77, Emirle Kapanıp Emirle Açılan Gazeteler-78, Aydın'a Vahdettin Benzetmesi ve Evren'den Basına Dersler-79, "Basın, Ahıra Bağlanmış At", "Basın Geçmişi Unutturmasın"-80, 12 Eylül Döneminde Kapatılan Gazeteler ve Süreleri, Basına Sermayenin Girişi-82, Basında Büyük Sermaye Hakimiyeti ve Yasal Riskin Önüne Geçen Tecimsel Risk-85,

SEKİZİNCİ BÖLÜM

BASININ 12 EYLÜL'DE VERDİĞİ SINAV

Ve Basının Tutumu-88, Demirel: "İğdiş Basın"-89, 12 Eylül'ün Birinci Yıldönümünde Gazete Başlıkları-90, Siyaset Yasağı ve Basın, Ecevit: "Gazeteciliğimden Utanıyorum"-91, Demirel: "Basın Holdingleştirdi"-92, Anayasaya Basın Desteği-94, Anayasa Referandumu ve Basın, Kendini Darbe Lideriyle Özdeşleştiren Sıradan Birey-95, "Yazmıyoruz, Yutkunuyoruz"-96, Gazete İlanıyla Siyasetçi Aranıyor, Nadir Nadi'nin Başyazarı-97, Gazeteci Toker: "Yanlış Anlaşıldık"-98, Aydınlar Dilekçesi ve Basın-99, Emirler Ricaya Dönüşürken-100, Sivillerin Tutumuna Dair-101, Basının 12 Eylül'le Kaçırıldığı Fırsat-102, Büyüyen Toplum Özgürlük İster-103, Özgür Basın, Özgür Toplum, Toplumun Türk Basınından Olası Beklentileri-104,

SONSÖZ-105,

ÖNSÖZ

"Özgür basın, mutluluğun müttefikidir" der ünlü bir düşünür. Basın özgürlüğünün en çok tartışıldığı bir dönemde çok sevdiğim bu mesleğin eğitimini almaya başladım. O eğitimin yeterli olup olmadığını burada tartışmayacağım. Yaşamın her alanında ağırlığını yoğun olarak hissettiren, toplumsal yaşamı öncekilerden daha derin etkileyen son askeri müdahalenin arefesiydi bu dönem. Daha öğrencilik yıllarımda bu mesleğe gönül vermiş biri olarak kafamda hep sorguladığım bir konu vardı. Asker iktidarıyla basın arasındaki ilişkilerin boyutu. Okul sonrası stajla adımımı atıp bugüne kadar kesintisiz sürdürdüğüm meslek yaşamımın hep odağında kalan bu çapraşık sorgulamayı, belki de hesaplaşmayı tez konusu olarak belirlemem bu nedenle rastlantı sayılmaz.

Bu çalışmanın amacı, basının, sivil toplum açısından önemini vurgular ve onun temel işlevine parmak basarken daha çok asker iktidarları karşısında sergilediği tavırları, zaman zaman ortaya çıkan çifte standartlı yaklaşımları da içerir şekilde yazılı örnek ve değerlendirmelerle gözler önüne sermek. Her zaman otoriter rejimlerin boy hedefi durumundaki basının, en az iki yüzyıla yayılan deneyimlerinin ortaya çıkardığı temel işlevinden yola çıkarak burada sergilenecek olaylar, ülkemiz basınının yaşadığı paradoksu biraz olsun açığa vuracaktır zannediyorum.

Uygulamada profesyonel fakat amatör ruhla meslekte 5. yılını doldurmuş bir kişi olarak, böyle iddialı bir konuda kalem

oynatma cüretini gösterirken, "Türk basınının askeri müdahaleler karşısında tavrı şöyle olmalıydı" yaklaşımı içinde bulunmam da şimdilik sözkonusu olamaz.

Girişte yaptığım alıntı, basının bana göre en güzel anlamı. Bu mutluluk bireyin, bu mutluluk toplumun mutluluğudur aynı zamanda. Çalışmamda yardımlarını esirgemeyen dostlarıma teşekkür ediyor, bu çalışmayı bana bu mesleği hala sevdirenlere adıyorum. Sevgilerimle...

Aralık 1993, İstanbul

GİRİŞ

Bireyler doğal haklarını hükümetlere karşı özgürce kullanma hakkına sahiptir. Bu hakların başında da "Basın Özgürlüğü" gelir. Basın özgürlüğünün doğal haklara dayanan kuramının yaratıcısı Mathew Tindall şöyle demektedir:

"Özgür bir basın, sadık bir nöbetçi gibi sürprizlere engel olur ve yaklaşan tehlikeler konusunda zamanında uyarıda bulunur. Basın özgürlüğü siyasal züppelerden, parlamenter kandırmacılıktan ve hükümete kölelik etmekten kurtulabilmenin güvencesidir. Secilmiş temsilcileriyle birlikte hukuk düzeni içinde yaşayabilen akıl sahibi bireylerin doğal haklarına dayanarak, iyi hükümeti mümkün kılar."(1)

Bir başka filozof Le Bon'a göre ise kitleleşen bir toplumun üyeleri, bireysel düşünme yeteneğini yitirir, çabuk denetim altına alınır, kısaca anonimleşir, dolayısıyla da fiilleri bilinçli olmaktan uzaktır. Kontrolsüz refleksler, özlemler ve yargılar tarafından güdülen kitleler ise yalnızca gerçek kültürle ilişkisi olmayan seçenekler üretirler.

Bilginin kitleselleşmesi ve popülerleşmesi süreci, yönetilenlere ulaşması, kısaca toplumsallaşması ve demokratikleşme süreci gazeteyle başlar. Basının sivil toplumla organik ilişkisi de bu noktada ortaya çıkar. Her türlü bilgi akışı, sivil toplumu vareden organizmayı besler ve daha ileriye evrilmesine destek olur" Zorlamalar ve baskılar altında değil, değişik istek, özlem ya da amaçlar çerçevesinde özgür katılım sürecinde gerçek-

(1) John Keane, Medya ve Demokrasi, Çev. Haluk Şahin, Kasım 1992, s. 92,

leşen örgütleniştir sivil toplum... Basın, bu yapının dünya görüşünü yığınlara doğru yansıtır. Sivil toplumun sesi her yerden çok basında yansır.(2)

Sivil toplum olabilmek, hem ekonomik-politik, hem de ideolojik düzeylerde toplumsallaşma ve demokratikleşmeden geçmektedir. Türkiye'nin sorunsalı da budur. Sivilleşmenin temel unsuru "bilginin serbest dolaşımı"dır. İşte bu nedenle sivil toplumun karşıtı, despotik hükümet biçiminin ilkelerinden birisi de halkı dünyada olup bitenlerden, özellikle çevrelerinde olup bitenlerden haberdar etmeyerek cahil tutmaktır. Askerler rejime müdahale ettiklerinde çareyi toplumu politikadan uzaklaştırmakta, yani depolitize etmekte bulmuşlar ve bu konuda sürekli basını kullanmaya kalkışmışlardır.

Türk basını, özellikle Cumhuriyetin ikinci yarısından itibaren "kraldan çok kralcı" tavrıyla "devletin bekası" kılıfını kullanarak son çözümde hep resmi devlet politikasının yanında yer aldığından "devlet basını", damgası yemekten kurtulamadı. Hele hele yaşadığımız üç askeri darbenin ardından sergilediği faydacı tavır, bu alt üst oluşlardan bir süre sonra temel işlevi olan eleştirici yönünü hatırlamasıyla yer değiştirdi de şu damgayı yedi: "Türk basınının birşeyleri ancak söylemesi kolay olduğu zaman söylemek alışkanlığı hiç değişmedi."

(2) Ali Gevgilli, Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk, İstanbul 1990, s. 121,

BİRİNCİ BÖLÜM
KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ ÖNEMİ

BİRİNCİ BÖLÜM

KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ ÖNEMİ

-Genel Olarak

Özgürlükçü demokrasi kamusal çıkarlara ilişkin bütün sorunların, yine kamunun gözleri önünde her yönüyle tartışılmasını, toplumsal yarar açısından gerekli görür ve bu çatışmayla en doğrunun ortaya çıkacağı inancına dayanır. Bu nedenle demokratik rejimlerin temel ögesi olarak kabul edilir kitle iletişim araçları. Yurttaşların devlet yönetimine katılma ve haklarını en etkin şekilde kullanabilmeleri için kitle haberleşme araçlarından yararlanmaları şarttır.

Haberleşme özgürlüğünün bir gereği olarak düşünce ve kanıları serbestçe açıklayabilmek hakkının fiilen kullanılabilmesi için "haber, düşünce ve kanıları serbestçe yayma" hakkının bulunması gerekir. Haberleşme özgürlüğünden sözedebilmek için haber, düşünce ve kanıları serbestçe öğrenebilmek ve açıklayabilmek hakkının varlığı da 'olmazsa olmaz' unsurlardandır.

-Basının Kamusal Niteliği

Özgürlükçü demokrasilerde devlet mekanizmasını elinde bulunduranların, toplumsal ve siyasal güçler tarafından sürekli denetlenmesiyle sağlıklı bir düzenin kurulabileceğine inanılır. İşte basının da demokratik devletler açısından en önemli işlevi, bu denetim mekanizmasının motoru niteliği taşımasından kaynaklanmaktadır.

Alman Federal Anayasa Mahkemesi'nin bir kararında da

belirtildiği gibi "Özgür, devlet gücü tarafından güdülme-
yen ve sansüre tabi olmayan bir basın, özgürlükçü devletin
temel bir ögesidir." Özellikle düzenli biçimde yayınlanan
politik basın, özgürlükçü, modern demokrasi için zorunlu-
dur.

Yine Federal devletin basın kanunu, basının kamusal
niteliğine işaret ederek, basının haberleri toplayıp ya-
yınlayarak, sorunlar karşısında vaziyet alarak, eleştire-
rek veya başka bir yolla görüşlerin oluşmasına katkıda bu-
lunarak kamusal bir görevi yerine getirdiği açıklanmıştır.

Kısacası devlet, basın faaliyetlerine ne kadar az ka-
tılırsa, basının kamusal görevleri o derece önem kazanır.

- Basının, denetim ve eleştiri görevi

Modern hukuk devletinde en önemli ve etkin denetim or-
ganı, özgür ve bağımsız basındır. Basın, sözcüsü olduğu
halk adına hükümet edenleri, sergilediği icraatlar açısın-
dan denetler, kamu yararı doğrultusunda gerekli uyarıları
yapar, bu niteliğiyle de demokratik devlet düzeninin temel
işlevi olan kontrol mekanizmasının motoru niteliğindedir.

Otoriter devlet sistemlerinde, rejim, vatandaşlarda-
ki 'sürü içgüdü'sü'ne dayandırılır. Bunun sonucu olarak, o-
toriter rejimlerin gizli polisi, vatandaşların her zaman
kuşkuyla izleyerek, rejim paralelindeki sürü içgüdüsünden
sapan davranışları ayıklar. Buna karşılık, demokratik re-
jimlerin güvencesi, vatandaşların eleştirel katkısıdır; va-
tandaşın sözcüsü ise basındır.⁽¹⁾ Bu nedenle, özgürlükçü de-
mokrasilerde basının en önemli kamusal görevi, tüm kamusal

(1) Kayıhan İçel, Kitle Haberleşme Hukuku, İstanbul 1987,
s. 75,

yaşantısının kontrol ve kritiğidir.

- Haber Verme Görevi

Modern demokrasilerde basının hiçbir engelle uğramaksızın haber akışını sağlayabilmesi, özgürlükçü düzen için yamsal öneme sahiptir. Almanya Anayasası'nın 5'inci maddesi "... herkese açık olan kaynaklardan hiçbir engelle uğramadan bilgi edinme hakkına sahip olduğu"nu belirtir vatandaşın.

-Bilirkişi Basın

Basına atfedilen denetim ve eleştiri gücünün dayanağı, sadece kamu yaşamındaki kusurlu davranışları sergileme niteliğinden değil, sahip olduğu uzmanlar aracılığıyla devlet mekanizması üstünde ve ekonomik alanda adeta 'bilirkişilik' yapabilmesidir.

- Basının Kamuoyunu Açıklama ve Oluşturma Görevi

Basının kamuoyunun sesini duyurma işlevi, rejimin emniyet sübapı niteliğindedir. Bu yolla halktan gelen tepkiler zamanında saptanıp, sorumlu makamlara yansıtılarak gerekli uyarılar yapılmış olur. Basın, kamuoyunun oluşmasına yardım eder, onu hazırlar ve yönlendirir.

- Demokrasi Öncüsü Basın

Basının görevi, belirli öngörüşlerin propagandası değil, vatandaşın kendi başına bir görüşe ulaşmasına yardımcı olmaktır. Özellikle yazılı basın, mesajını okurlarına kendi seçtiği an ve ritimde iletir. Radyo ve televizyonun aksine kendi seçimini okura dayatmaz, dayatmamalıdır da. Her

türlü dayatma küteselleşmeyi, ardından otoriter rejimlerin önemli özelliği olan sürü içgüdüsünü getirir.

Basın aynı zamanda okuyucu kitlesini eğitme, halk ile parlamento ve hükümet arasında diyalog sağlama olanaklarını da sunduğu için, tüm bu sayılan nedenlerden dolayı demokrasinin öncü unsurları arasında yer alır.

BASININ DÖRDÜNCÜ GÜÇ NİTELİĞİ.

Basının dördüncü güç niteliği, demokratik toplum düzenlerindeki karşılıklı ayrılık ve bağımsızlığa dayalı ilk üç gücü, yasama, yürütme ve yargının aşırılıklarını sınırlayıcı, denetim gücünden kaynaklanır.

Çağdaş demokrasilerde iktidardaki çoğunluk partisi veya koalisyon partileri, yürütme gücünü ellerinde bulundukları gibi, parlamentoda çoğunluğa sahip olmaları nedeniyle yasama gücüne de egemen durumdadırlar. Hatta bu derecede olmasa bile iktidar partisinin yargılama faaliyetine de etki yapabildiği gözlenebilmektedir. (2)

İşte bu durum, çağdaş demokratik düzenlerde bu üç erkten bağımsız dördüncü bir erke gereksinim duyulmasına neden olmuştur. Kontrol erki adı verilen bu güç basındır. Sahip bulunduğu bağımsızlık ve prestij özellikleriyle devlet mekanizmasını en iyi denetleyebilecek güçtür basın.

Öyle ki günümüzde hükümetler devirip, başkanlar seçtiren güç düzeyindeki, geniş anlamıyla medyanın güç sıralamasında birinci olduğu yönündeki tez de giderek ağırlık kazanmaktadır. Özellikle 3'üncü dünya ülkeleri başta olmak üzere

demokrasisini oturtmak ya da yerleşik demokratik yapısını küresel olarak girilen ekonomik bunalımlar karşısında sar-sıntıdan kurtarmak adına bugün birçok ülkede birbirinden kesin olarak ayrılığı ve bağımsızlığı gereken yasama, yürüt-me ve yargının "devletin bekası" adına işbirliğine zorlan-dığı ve bu işbirliğinin zaman zaman gerçekleştiğine tanık oluyoruz. İşte basın bu üç güce göre daha bağımsız durum-da bulunduğundan klasik güçler sıralamasını tepe taklak etmektedir.

KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ BAĞIMSIZLIĞI VE TARAFSIZLIĞI

- Basın-Hükümet ve TRT İlişkileri

Toplumsal yapının önemli öğeleri durumundaki değerler sistemi büyük ölçüde radyo, televizyon ve yazılı basın tara-fından oluşturulduğundan, Medya denen bu araçların nitelik-leri büyük önem taşımaktadır. Kitle iletişim araçlarının ta-rafsızlığı konusunda Medyanın her bir kolunun kıyaslaması, KAMAR kamuoyu araştırma firmasının 1988 Mat ayında tüm Tür-kiye'yi temsilen 19 ilde 1748 kişi üzerinde yaptığı araştır-manın sonuçları incelendiğinde ilginç yanıtlar ortaya çıka-rıyor. (3)

Bu araştırmaya göre kitle iletişim araçlarının en önem-li ve etkili kesimi olan televizyon, tarafsızlık açısından güven vermiyor. Toplum, TRT denetimindeki siyasal iktidarın etkisindeki radyo ve televizyonun taraflı olduğu kanısında. Yine su araştırmanın sonuçlarına göre kitle iletişim araç-ları içinde basın daha güvenilir bulunuyor.

Araştırmanın ortaya çıkardığı bir başka sonuç siyasal iktidarın basını da denetim altına almak istediği fakat bu-

(3) Emre Kongar, 21'inci Yüzyılda Dünya, Türkiye ve Kamu-oyu, İstanbul 1990, s. 232,

iktidarın basını da denetim altına almak istediği fakat buna gücünün yetmeyeceği noktasında. Fakat toplum televizyondan sonra basının da siyasal iktidarın denetimine girme tehlikesini yaşıyor. Bu durum da ülkemizde hem politikacıların hem de kitle iletişim araçlarının halk arasındaki güvenilirliğini sarsıyor. Bu araştırmanın sonuçları, özel televizyonların kişi ve şirketlerin tekelinde tarafsızlık açısından güvenilir olmadıkları kanısına işaret ederken, bu devletin radyo ve televizyonu açısından ise yine bu erkin öz çıkarı doğrultusunda kullanmasını güvensizliğe dayanak yapıyor. Yazılı basının konumu ise diğer iki kitle iletişim aracının aksine, gerek hükümet gerekse güçlü ekonomik çıkar çevrelerinin denetiminden daha uzak bir noktayı ifade ediyor halkın gözünde.

BİLGİ, DEMOKRASİ KÜLTÜRÜNÜN GIDASIDIR

Türkiye'deki kamuoyunun en önemli özelliği, olaylar, yöneticiler ve sorunlar hakkında yeterli bilgi sahibi olmaması. Türkiye'nin sorunsalı da burada yatıyor işte. Bilginin, dolayısıyla da düşüncenin açıklanması ve yayılmasından öte toplumun her kesimine ulaşamama sorunu, demokrasi kültürümüz açısından da önemli darboğazların ortaya çıkmasına neden oluyor. Demokrasinin en önemli koşullarından birinin, seçmenin hemen hemen her konuda bilgilendirilmesi olduğu düşünülürse, bilgisizliğin Türkiye'deki her demokratik gelişmenin önündeki önemli engellerden biri olduğu görülür.

- Halkın ülkede olup bitenler karşısındaki duyarlılığı,

hiç kuşkusuz herşeyden önce bilgi ve haber akımına bağlı. Bu konuda gerek televizyonun, gerekse basının yetersizliği de ortada. Öyle ki İstanbul gibi ülkenin en karakteristik kitlesine sahip bir kentte bile halkın çoğunun, valisinin adını bilmediğini ortaya koyuyor.

Güncel politika araştırmaları konusundaki ilk önemli bulgular, halkın hükümetin, örneğin ekonomik konularda aldığı en hayati kararlar hakkında bile bilgisiz ve habersiz olduğu yönünde. (4)

GAZETENİN ÜÇ ÖNEMLİ ÖDEVİ

Ciddi bir gazete, okuyucularına çevreleri ve dünya hakkında dengeli bir görüş sağlamalıdır. Şimdi ciddi bir gazetenin mesleki literatüre geçmiş belli başlı üç ödevine gelmek istiyorum.

1-) Ciddi bir gazetenin birinci ödevi haberleri cesaretle ve taraf tutmadan yayınlamaktır. Bu ilke onun temel işlevine de işaret eder.

2-) Ciddi bir gazete, halkın çıkarını gözetmek, ona hükümetle ilişkilerinde ve genel beklentilerin dile getirilmesi konusunda önderlik yapmaktır.

3-) Ve en az bunlar kadar önemli ve yaşamsal bir görevi vardır ki mali durumunu iyi tutup bağımsızlığını korumak.(5)

GAZETECİLİKTE PROFESYONELLİK VE SORUMLULUK

Profesyonelliği seçen, aynı zamanda sorumluluğu da seçer. Bu sorumluluk sadece haberin doğru kaynaktan ve doğru

(4)a.g.e.,s. 190,

(5)John Hohenberg, Gazetecilik Mesleği, İstanbul 1963, s. 20

biçimde alınmış olmasıyla sınırlı değildir. Doğru haberin iletirme, okura ulaştırılması süreci de sorumluluk gerektiriyor. Bu anlamda gazetecinin sorumluluğu, halkın sözcülüğünü üstlenmiş olması nedeniyle belki de diğer tüm mesleklerin gerektirdiği sorumluluktan daha daha ağırını omuzlarına yükler.

GAZETECİ ÇAĞININ TANIĞIDIR

Muhabir, bir tanık ve bir soruşturmacıdır. Önceden bilinen olayları izler, beklenmedik olayların ardı ardına gelen olgularını da düzene koymaya çalışır. Ama muhabir şu veya bu resmi kuruluşu değil, kamuyu gözönüne alan, onun için çalışan bir tanık ve soruşturmacıdır. Bu ona bazı görevler yükler ve yazı yöntemlerinin kullanılmasını zorunlu kılar. Yaşadığı çağa damgasını vuran büyük alt üst oluşların tanığı ve belgescisi olarak da yaptığı görev, yaşadığı ülke sınırlarını aşar, evrensel bir nitelik kazanır.

Gelecek hiç kuşkusuz çok geniş kültürlü, insana özgü çalışmaların herhangi bir dalında son derece uzmanlaşmış ve bu niteliklerini, iletişim tekniklerinden bazılarının kullanımı ve bilgisiyle birleştirebilmiş gazetecileridir. (6)

KALİTELİ GAZETECİLİK

Kaliteli gazetecilik, bulvar gazetelerinin taktiklerini reddeder. İlle yazışlarını memnun etmek, birinci sayfada boy göstermek, böylece hep önde kalmaya çabalamak, okuyucuların önyargılarını yansıtmak, milliyetçi kışkırtıcılığı savunmak, çıplak göğüslü kadın fotoğrafları basmak, işin yasal kısmına yeterli özen göstermeksizin sansasyonel haber-

(6) Philippe Gaillard, Gazetecilik, İst. 1991, s. 128,

ler peşinde koşmak, haberin insani yönünü görmezden gelmek, özel yaşama girmek, kaynaktan bilgi alımı sırasında yalana başvurmak, kaliteli gazeteciliğin kurallarından olmasa gerek. Ne yazık ki bugün sadece bulvar gazetelerinin değil, ciddi geçinen anlı şanlı büyük gazetelerimizin de yukarıda sayılan kuralsızlıkların esiri esiri olduğunu görüyoruz.

KISACA GAZETECİLİK MESLEĞİ

Gazeteci enformasyon toplamak, onu doğrulamak ve topladığı bilgiyi hitap ettiği topluma göre işlemek, yani anlaşılır ve yararlı kılmakla yükümlüdür. Sürekli canlı tutulan bir merak, sağlam temellere dayanan bir genel kültür, keskinleşmiş eleştirel bir anlama yetisi, bağımsız düşünebilme ve tam bir dürüstlük. Bir gazete tarihçisi olarak demokratik toplumlarda çok önemli bir yeri vardır. Küçük olaylar ve büyük alt üst oluşların ayrıcalıklı tanığıdır. (7)

GAZETİYİ GAZETE YAPANLAR

Gazeteyi gazete yapanların yani gazetecilerin toplumun aydınlatılıp bilinçlendirilmesinde doğrudan karar sahibi olmadıkları bilinen bir gerçek. Gazeteci, gerçeğin ortaya konulabilmesi ve kitlelerin öz çıkarları doğrultusunda hareket edebilmek için elinden geleni yapıyor muhakkak. Fakat bu tür gazetecilerin sayısının da her geçen gün azaldığı bir başka gerçek.

AYDIN OLARAK GAZETECİ

Gazetenin ve gazetecinin tekrar tekrar üzerinde durup,
(7) Jean Marie Charon, Medya Dünyası, İst. 1992, s. 295,

temel işlevlerine ve genel çerçevesine gözetme ihtiyacı duymamın nedeni, ileride basının, askeri iktidarlar karşısındaki tutumu örneklendikçe sürekli bir kıyaslamaya zemin hazırlaması içindir. İşte bu düşünceden hareketle bir de gazetecinin 'aydın' niteliği üzerinde kısaca durmak istiyorum.

Aydın, toplumun yaratıcı düş gücünü, eleştirici vicdanını temsil eder. Daha mutlu yarınların kurulmasına katkıda bulunurken içinde bulunduğu toplumun dengesizliklerini, haksızlıklarını açıkça ve yiğitçe eleştirir. Bu uğurda başına gelecek felaketlere onurlu bir biçimde dayanır. Doğru ve güzel olanı bulma uğraşı, aydın için somut birer yaşam koşuluna dönüşür. Kısaca aydın, düşüncesinin kendisini götürdüğü son noktaya kadar cesaretle gider ve düşüncelerini her koşulda dobra dobra söylemeyi görev bilir. (8)

Gerçek ve ideal gazeteci tanımına tıpatıp uyar bu nitelikler.

(8) Türker Alkan, 12 Eylül ve Demokrasi, İst. 1986, s. 28,

İKİNCİ BÖLÜM
SİVİL TOPLUM VE BASIN

İKİNCİ BÖLÜM

SİVİL TOPLUM VE BASIN

SİVİL TOPLUMUN TANIMI

Sivil toplum, gerçekte özgürlüklerin insanlar için bütün uygulanabilirlikleriyle varoldukları toplumdur. Sivil toplumu kendi süreklilikleri içindeki yatay ve dikey geçişleriyle yaratan düzendir, onun bağrındaki tarihsel güç ilişkileridir. Çağdaş siyasal bilimler kuramına göre, modern devleti geleneksel devletten ayırdeden özellik, bir toplumda halkın siyasete katılma ve siyasetten etkilenişinin artmış olmasıdır.

(1)

SİVİL TOPLUM KAHRAMANA GEREK DUymAZ

Bir toplum ne zaman bir kurtarıcıya ihtiyaç duymuş, he-
le hele üstyapı kurumlarından birinin içinden yanılısamaya da-
yalı, propagandayla parlatılan kahraman görünümlü kişilere bel
bağlamışsa, o ülke rejimi en hafif deyişle yarı diktatörlü-
ğe meyil duyuyor denilebilir.

Sivil toplum örgütlü toplumdur. Onun kahramanlara ihti-
yacı yoktur. Oksijeni bilgi ve düşüncenin serbestçe dolaşı-
mı, haberin serbestçe toplanıp kitleyi kendi ayakları üzerin-
de durup düşünmeye yardımcı olmaya dönük doğru ve tarafsız u-
laştırılmasıdır. Dernektir, sendikadır, kooperatiftir, parti-
dir, birliktir.

Sivil toplum anlayışının yerleşmiş olması demokrasinin,
demokratik devlet yapısının güvencesidir. Çünkü o toplum ba-

(1) Ali Gevgilli, Yükseliş ve Düşüş, İst. 1987, s.182-198,

ğımsız basın ve diğer kitle örgütlenmeleriyle en güvenilir denetim mekanizmasına sahiptir. O toplumda, müttefiği özgürlükçü demokrasinin de gereği olarak kurtarıcıya, ordu müdahalesine çanak tutulamaz, ihtiyaç duyulmaz.

Toplumsal örgütlenmenin geleneksel, devleti vatandaşına karşı koruma içgüdüğü yasal düzenlemelerle alabildiğine zayıf tutulduğu, hatta engellendiği bir ülkede, sivil toplumdan dolayısıyla da demokratik devlet düzeninden sözedilemez. O toplum, yaratılan sahte kahramanların peşinden bir o tarafa bir bu tarafa amaçsızca savrulup duracaktır. Baskının hakim olduğu ülkelerde içe kapanan bireylerden oluşan toplumun, kahraman ya da kurtarıcı yaratmaya dönük duyarlılığı kitlesel değil, 'kütlesel' bir nitelik taşır.

Hangi iyi niyetli, kahramansı, romantik ya da fanatik gerekçelere sığınırırlarsa sığınsınlar, üsttenci yönetimler son çözümde yine de sivil toplum dokusu önünde aşamalarla çözülüp dağılırlar. (2)

Özgürlükler ve demokratik gelişim, yeniden üretim sürecinde üsttenci tüm yönetime el koyma girişimlerini dışlar. Siyasal düzeyde insanları neredeyse bir sürü ile eş tutan yaklaşımlar, ancak aşırı tutucu ya da otoriter ve totaliter nitelikteki görüşlerden kaynaklanır. Çağdaş düşünce ve sivil toplum düzeni insana saygıyla başlar.

TOPLUM SİVİLLEŞTİKÇE DEVLET KÜÇÜLÜR

Sivil toplum örgütlerinin aşağıdan yukarıya gelişim çizgisinin aksine yukarıdan aşağıya üsttenci kurumlaşmanın hakim

(2) Ali Gevgilli, Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk, İst. 1990, s.135,

olduğu otoriter ülkelerde devlet mekanizması, yaşamın her alanını kapsayan yaygın yasal düzenlemeleriyle ağırlığını her an hissettirir. Anayasalar bile vatandaşın devleti değil, devletin vatandaşı denetleme araçları haline getirilir yapılan düzenlemelerle.

Öte yandan sivil toplum düzeninin demokratik yapılanma çerçevesinde tüm kurum ve kuruluşlarıyla yerleştiği ülkelerde devlet, yetkilerinin çoğunu baskı araçları konumundaki sivil toplum kurumlarıyla paylaşmak, kararları da aynı doğrultuda ortak almak zorunda kalacağından, yetki, daha genel deyimle hegemonya küçülmesine uğrayacaktır. Devletin sivil toplum kurumları aracılığıyla sıkı bir denetime tabi tutulup, hegemonya paylaşımının zorunlu hale geldiği ülkelerde kârlı çıkan tabii ki birey, akabinde toplum olacaktır.

Demokratik yapılanmanın temel unsuru olan bu anlayışın yerleştiği ülkelerde vatandaş kendisi için varsayan devlet, gerek hegemonya gerek kuramsal düzeyde küçülmeye uğrayacak, böylece 'vatandaşın hizmetindeki' temel işlevine dönerek birey, ondan hareketle toplum özgürleşirken, kendisini politikadan ve söz sahibi olmaktan alıkoyan tabulardan kurtulacaktır.

SİVİL TOPLUM VE BASIN

Sivil toplumun oluşumu, ekonomiyi, sosyal düzeni, siyasal ve kültürel düzeyi yeni aşamalara ulaştırma gereksinimi içindeki insanoğluna, bu atılımı için gerekli organik örgütlenişi sağlar.

Zorlamalar ya da baskılar altında değil, değişik istek,

özlem ya da amaçlar çerçevesinde özgür katılım sürecinde gerçekleşen bir örgütleniştir sivil toplum. Uygarlık işte bu nedenle yansımasını öncelikle sivil toplumun oluşum düzeyinde bulur. Sivil toplum hem uygarlaşmanın bir işlevidir hem de dinamik etkenlerinden birisi. (3)

Sivil toplum, bağrında gelişen değişik güçler ve sosyal kesimler içinde sürekli bir etkileşim, çözümleme ve yeniden çatışma dinamiğine dayanır. Bu bağlamda da, sivil toplum olgusunun gelişimiyle basının ya da modern yığinsal iletişim araçlarının gelişimi arasında işlevsel ilişkiler vardır. "Her türlü bilgi akımı sivil toplumu vareden organizmayı besler" ve daha ileriye evrilmesine destek olur. Basın, bu yeni oluşan yapının dünya görüşünü yığınlara doğru yansıtır. (4)

SİVİL TOPLUMUN SESİ; BASIN

Sivil toplumun sesi her yerden çok basında yansır. Güncel yaşamda, bir özel örgütlenişler alanını kapsar sivil toplum. Hiçbir düzende, uzun sürede güç kaynaklarının gerçek yapı taşlarını oluşturan sivil toplumdan öte bir dayanak noktası yoktur. Toplumsal, özgürlük, bağımsızlık ve daha özelde basın özgürlüğü arasında kopmaz bağlantılar vardır. O bağlantılar, dönüşüm sürecinin ana kaynaklarını oluşturur.

YIĞINSAL İLETİŞİMİN EN ETKİN ARACI; BASIN

Yığinsal iletişimin halk yığınları önündeki en etkin aracı olarak basın, Cumhuriyet'e erişinceye kadar Türkiye'de yüzyıla yaklaşan bir sivil toplum ve demokratikleşme savaşı

(3) a.g.e., s. 8,

(4) a.g.e., s. 21,

mı vermiştir. Atatürk dönemi Türkiye'sinde gerçekleştirilecek dönüşüm ya da devrimler arasında bir tek düşünce ya da özlem gösterilemez ki daha önceki yüzyıllar boyunca dile gelmemiş olsun.

Basın, bir dünya görüşü düzeyinde yeni sivil-siyasal toplum için önkoşulları tartışmış ve ideolojik, kültürel, etik alanlarda özlenen sivil toplumun ilk düşünsel üstyapısını oluşturmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OTORİTER VE TOTALİTER REJİMLERDE BASIN

OTORİTER VE TOTALİTER REJİMLERDE BASIN

BİLİMSEL ŞÜPHECİLİK VE DEMOKRATİK KİŞİLİK

Bilimsel şüphecilikle demokratik kişilik arasında yakın bir ilişki vardır. Otoriter-siyasal sistemlerin ögesi olan "otoriter kişilik" üzerinde yapılan çalışmalarda, otoriter kişiliği belirleyen en önemli öğelerden birisinin "inançlara katı ve katıksız bağlılık" olduğu görüldü. Demokratik kişi ise düşünce ve inançlarına sarılmayan, bu konularda her zaman tartışmaya açık olabilen kimsedir.

"SİYASET BÜYÜĞÜN" ANLAYIŞI

"Su küçüğün, söz büyüğün" denen bir toplumda, ailede, demokrasi yok demektir ve bu ortamda yetişen bir insanın siyasal demokrasiyi de yürekten benimseyip uygulaması zor olacaktır. Daimabizden büyük olduğunuduşündüğümüz birileri vardır ve söz hakkımızı da hep onlara devredeceğiz demektir. (1)

Demokratik görünümlü fakat otoriter eğilim taşıyan ülkelerde seçme ve seçilme yaşına konulan yüksek sınır, kısacası gençliğe güvensizlik anlayışı, yukarıda işaret edilen durumun sonucu olarak değerlendirilebilir. Bu düzenin hakim olduğu ülkelerde demokratik kişilik yapısı geleneksel yapı karşısında cılız kalmıştır ve herşeyi büyükler bilir anlayışından yola çıkarak politika da büyüklerin işi olarak bilinç altına işlenir.

PROPAGANDA VE BASIN

Şimdi otoriter ve totaliter rejimlerin iktidara gelir gelmez el attıkları, gelecekleri açısından yaşamsal değerde gördükleri basının propaganda niteliğine değinmek istiyorum.

(1) Türker Alkan, 12 Eylül ve Demokrasi, İst. 1986, s.230,

Alman faşizminin liderlerinden, Hitler'in Propaganda Bakanı Goebbels'e göre "propagandanın yasası yoktur, sadece amacı vardır"

Amerikalı bilim adamı Daniel Lerner'e göre ise "Propaganda şartları değiştirmez, sadece bu şartlar altındaki inançları değiştirebilir, insanları inançlarını değiştirmeye zorlayamaz fakat sadece onları böyle yapmaya ikna edebilir"

PROPAGANDANIN DÖRT ÖNEMLİ KOŞULU

Yine Lerner'e göre başarılı propagandanın önemli dört koşulu şöyle sıralanabilir.

- 1- Kitlelerin dikkatinin sağlanmış olması,
- 2- Kitlelerin güveninin elde edilmiş olması,
- 3- Kitlelerin öz kazanımlarının dikkate alınmış olması,
- 4- Kitlelerin içinde bulunduğu ortamın, harekete geçmeye elverişli olması.

DEVLETİN, İLETİŞİM ARAÇLARIYLA SÜREKLİ İLGİLENMESİNE NEDEN OLAN UNSURLAR

Bu unsurları üç sınıfta toplayabiliriz. Başta televizyon olmak üzere iletişim araçlarının ikna gücüne inanma, parlamenter sistemdeki demokratik toplumlar için müzakerelerin sağlanması gerekliliği ve kamuoyu oluşturabilmek için düşünceler, eylemler ve olaylar üzerine reklam içeriklerin iletimi ya da özellikle formasyon olmak üzere özel icraatların gerçekleştirilmesinde iletişim araçlarının etkililiğine duyulan inanç.(2)

ENFORMASYON VE İDEOLOJİ

Propaganda bürosuna dönüşen ajans, bir enformasyon aracı olmaktan çıkar. Zira artık işlevi mevcut rejimin politikaları-

(2) Jean Marie Charon, Medya Dünyası, İst. 1992, s. 142,

na hizmet etmektir. Bu, özellikle totaliter ülkelerde ya da savaş veya ayaklanma dönemlerinde olduğu gibi kuşatma altında olduğu yargısına varan ülkelerde olmuştur. Totaliter devlet, sürekli gerçek dışı bilgi verme yoluna başvurmak zorunda kalır. Verdiği bilgiye gelince...

KATI, KURALCI BİR REJİMDE AŞINAN KURALLAR

Bir toplumun bütün hukuki yapısı bir günde askıya alınır-
sa, birkaç kişinin sözü, toplumsal kural, gelenek, teamül vs.
olarak tanıdığı herşeyden üstün olursa, "emir demiri keser"
zihniyeti toplumun her düzeyinin en geçerli ilkesi haline ge-
lirse, kural gibi nesnel yapılara, insanların saygı duyarak
yaşamaları güçleşir. Bir kararla koskoca bir gazete kapanıyor-
sa, bir sözle uğrunda kıyamet gibi mücadele verilen ekonomik
kazanımlar buharlaşıp uçuyorsa, toplumun normları temelinden
sarsılır. (3)

Yerleşik, demokratik normların ötesinde yeni bir norm o-
luşturma, kendi kurallarını anayasalaştırma amacındaki otorite-
ter rejimlerin bu eylemlerinde en büyük müttefik olarak gör-
dükleri basına bakış açısına gözatalım şimdi de.

KOMÜNİST REJİMLERDE PROPAGANDA VE BASIN

Marksist-Leninist ideoloji, gerçek özgürlüğün, emekçi sı-
nıfın yani işçi ve köylünün egemenliğinin sağlanması durumun-
da gerçekleşeceğini kabul ettiğinden bu durum batı demokrasi-
lerindeki anlamda haberleşme özgürlüğünden farklıdır.

Gerek Marx, gerekse Lenin'e göre, toplumun bireyden önce

(3) Murat Belge, 12 Yıl Sonra 12 Eylül, İst. 1992, s. 245,

gelmesi ve bireyin bağılı olduğu toplum dışında ayrı bir önemi bulunmaması nedeniyle insanlara kapitalist düzendeki biçimde özgürlüklerin tanınması anlamsızdır ve kitle haberleşme araçları, komünist parti ile kitleler arasındaki ilişkiyi sağlayan, halkın siyasal eğilimini gerçekleştiren propaganda araçlarıdır. (4)

FAŞİST REJİMLERDE PROPAGANDA VE BASIN

Bu rejimlerde kitle iletişim araçları tamamen iktidarın hizmetindedir. Siyasette olduğu gibi basında da bağımsızlıktan ve muhalefetten söz edilemez.

İtalyan faşizminin lideri Mussolini, gazetecilik konusunda verdiği bir nutukta basının, totaliter rejimin bir ögesi olarak buna hizmet etmekle yükümlü olduğunu, bütün İtalyan basınının, faşist rejime zararlı olabilecek herşeyden kaçınması, yararlı olan şeyleri ise yapması gerektiğini açıklamış, bu esasa dayanılarak 1928 yılında çıkarılan kararnamede, gazeteciliğin ancak meslek siciline kaydedilmiş kimseler tarafından yapılabileceği öngörülerek, iktidarın basın üzerindeki mutlak egemenliği sağlanmıştır. (5)

Alman faşizminin lideri Hitler ise 4 Ekim 1933 günü, iktidara gelişinin hemen arefesinde çıkardığı Yazı İşleri Müdürleri Kanunu'nda basının Nasyonal-sosyalist rejime uygun kamusal görevlerini belirttikten sonra yazılışleri müdürlerinin gazetelerde yayınlanacak yazı, haber ve resimlerle devletin çıkarlarını korumaya ve Nasyonal-sosyalist rejime destek olmaya özen göstermelerini emretmiştir.

(4) Kayıhan İçel, Kitle Haberleşme Hukuku, İst. 1977, s.23,

(5) a.g.e., s.24,

Franco İspanyası'nda da kitle haberleşme araçlarının tümü hükümet elinde toplanarak, haberleşme özgürlüğü reddedilmiştir. Bu amaçla 22 Nisan 1938 tarihli Basın Kanunu'na İspanyol basınının, siyasal birliği ve halkın eğitimini sağlamak için devletin elinde bir araç olduğu esası konmuş, kanunun ilk maddesinde dönemsel yayınlara ilişkin organların kurulması ve bunların kontrolü devlete verilmiştir.

BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ SINIRLANIRSA

Devletin yürütme erklerinin devletin bütünlüğünü koruma bahanesiyle muhaliflere karşı kullanılması, genellikle anti-demokratik propagandanın ve baskıcı olarak nitelenen kurulu düzene savaş açmış baskıcı hareket ve partilerin çekiciliğini artırır. Bunun yanı sıra fikir akışı üzerine konan geçici sınırlamalar, süreklilik kazanmaya başlar.

Siyasal erkin kamu önünde eleştirilmesine engel olunması, iletişime konulacak olan daha uzun süreli engellemelerin işaretçisidir. Böyle bir adım devlet erkinin asker ve polise dayalı temellerini sağlamlaştırır. Yurttaşları, diktatörlük koşullarına alıştıırarak, yanlış bilgilendirme (disenformation) ve demogojiyi görmezden gelmeye, hep kendisini düşünmeye, dalkavukluk etmeye teşvik eder. (6)

Oysa Robert Southey'in dediği gibi "Modern devletlerin ayakta durmasında kalemlerin önemi süngülerden az değildir."

SİYASAL SANSÜR TÜRLERİ

Olağanüstü hal erkleri:

Hükümetlerin, medyaların bazı bölümlerini zorbalıkla sin-

(6) John Keane, Medya ve Demokrasi, İst. 1992, s. 73

direrek yola getirme girişimleri, talimatlar, tehditler, yasaklar ve tutuklamalarla Batı demokrasilerinde de kendisini hissettirmeye devam ediyor. Bu sansür iki şekilde kendini gösteriyor. a) Ön engelleme, b) Yayın sonrası sansür.

Silahlı gizlilik:

Modern devlet erki, gizlilik perdesinin arkasına saklanmış polise ve askeri organlara dayanarak başarılı olur. Bunun nedeni açıktır. Devlet yetkililerinin yerli ve yabancı hasımlarını atlatmalarının en iyi yolu, onların etkinliklerini (kendileri gözetlenmeden) gözetleyerek ne yapacaklarını öğrenmele-ridir. Bu durum, siyasal demokrasiye ve iletişim özgürlüğüne taban tabana zıttır. (7)

Yalan söylemek:

Siyasette yalan söylemek, demokratik ve diğer rejimlerin özelliklerinden biridir. Siyasetçiler arasında yaygınlaşan bir görüşe göre siyasetin yarısı imaj oluşturma, öteki yarısı ise olgular ne olursa olsun insanları o imaja inandırma sanatıdır. (8)

Devlet reklamcılığı:

Devlet reklamcılığının hızla büyümesi, tüm demokratik seçimle işbaşına gelmiş hükümetlere muazzam bir şantaj silahı veriyor. Bizde DP dönemi bu türe örnek gösterilebilir.

Korporatizm:

20'inci yüzyılda kamusal önem taşıyan pek çok karar devlet yetkilileri, yasama organları ve pazarlar tarafından değil. toplumsal grupların temsilcileri ya da sivil toplumun bu grupları ile devlet arasında yapılan uzlaşmalar ile alınıyor. Kor-

(7)a.g.e.,s. 95,

(8)a.g.e., s. 99,

poratizm, çıkar grupları ve örgütlere pazarlıkla resmi statü veren bir devlet müdahalesi sürecidir.(9)

BATIDA BASIN REJİMİ

1970'de Avrupa Konseyi tarafından açıklanan, devletin veya gazetenin patronunun müdahalesini dışlayan yazışlarının bağımsızlığı kavramına ulaşmak uzun zaman aldı. Sonuçta batılı toplumlarda haber alma hakkını aşağı yukarı en iyi garanti etmenin yolunun çoğulculuktan geçtiğinde birleşildi.

Bu girişimlerle gazeteci, köklü bir yenilenme yaşadı. Siyasal bir angajmana sıkı sıkıya bağlı basın dışında, sözkonusu olan artık düşüncelerin yayılması değil, okurun bilincinde olduğu veya olmadığı gereksinimlerinin karşılanmasıdır. Gazeteci, okuru ilgilendiren haberleri, gerekli açıklamalarıyla birlikte vermekte, eğitimini sürdürmesine yardımcı olmaya çalışmaktadır. İdeal, eksiksiz ve doğru haberdur.

DEMOKRATİK VE DEMOKRATİK OLMAYAN ÜLKELERİN KARŞILAŞTIRILMASI

Totaliter ve otoriter ülkelerin ana yapıları ve basına yaklaşımları konusunda genel değerlendirmeden sonra Türkiye'de askeri iktidarlarla basının ilişkilerine geçmeden önce demokratik ve demokratik olmayan ülkelerin son bir karşılaştırmasını yapmakta yarar görüyorum.

1- Demokratik ülkelerde bireylerin yurttaş olarak temel hak ve özgürlükleri vardır. Düşündüğünü söyleme, örgütlenme, dilekçe verme, yasal yollarla anayasayı değiştirme, hükümeti

(9) a.g.e., s. 102,

ve devlet büyüklerini eleştirme gibi.

Demokratik olmayan ülkelerde bireyler, yurttaş olmaktan çok uyrukturlar. Pısırik, çekingen ve sessiz olurlar.

2- Demokratik ülkelerde basın, radyo ve televizyon özgürdür, etkilidir, inandırıcıdır.

Demokratik olmayan ülkelerde basın, özellikle televizyon ve radyo denetim altındadır. Bu kitle iletişim araçlarının resmi gazeteden farkı kalmamıştır. Haberler önem sırasına göre değil, protokol sırasına göre verilir. Sık sık yalana başvurulduğu olur.

3- Demokratik ülkelerde törenler makuldür, insanlar zeka bakımından küçümsenmez.

Demokratik olmayan ülke toplumları tören toplumlarıdır adeta. Her vesileyle tören yapılır, şöven duygular körüklenir.

4- Demokratik ülkeler toplumu güven toplumlarıdır. Hukuk devletinin sağladığı huzur ve güven hem yönetilen hem yöneten içindir.

Karşıtı, korku toplumlarıdır. Yönetenle yönetilen arasında köklü güvensizlik ve korku duyguları hakimdir.

5- Demokratik ülkelerde açıklık hakimdir. Devlet sırları asgari düzeydedir, özgür bilgi akışı sağlanmıştır.

Demokratik olmayan ülkeler toplumu gizlilik toplumlarıdır. En sıradan bilgiler saklanır.

6- Demokratik ülkelerde vatana ihanetin sınırları iyice belirlenmiş ve tanımlanmıştır. Eleştiri sınırları geniştir. Bir savaş sırasında bile hükümete, devlete, hatta rejime yöneltilecek eleştiriler, düşman tarafın görüşlerini nesnel olarak

yansıtırma çabaları, vatana ihanet olarak tanımlanamaz ve algılanamaz. Bu konuda çok güzel bir örneği İngiltere-Arjantin arasında Falkland adaları nedeniyle patlak veren savaşta uluslararası saygınlığa sahip BBC'nin tavrı gösterilebilir. Bu televizyon, savaş koşullarının ortaya çıkardığı milliyetçi duygularla değil, aynı zamanda hem Arjantin ordusunun açıklamalarını verme hem de kendi ülke hükümetini izlediği politikalar açısından eleştirmekle objektif gazeteciliğin az rastlanır bir örneğini sergilemiştir. Gerçi kendi ülkesinden eleştiriler almıştır ama yine hem kendi halkını hem de diğer dünya halklarını önemli bir savaş konusunda tarafsız ve objektif habercilik anlayışıyla aydınlatma görevini yerine getirmiştir.

Demokratik olmayan ülkelerde vatan hainliği salgın bir hastalık gibidir. Hapisaneler vatan hainleriyle doludur. Baskı arttıkça vatana ihanetin tanımı genişler. Eleştiri ne kadar gerçeği yansıtıyorsa o derece vatana ihanet kategorisine girebilir.

7- Demokratik ülkelerde siyasal örgütlenme, toplumda aşağıdan yukarı doğru işleyen bir etkileme ve denetimin araçlarını oluşturur.

Demokratik olmayan ülkelerde örgütlenme yukarıdan aşağıya doğru etki ve denetim taşımanın aracı olarak kullanılır.

8- Demokratik ülke toplumlarının belleğinde süreklilik vardır.

Demokratik olmayan ülkeler toplumunun belleği ile sık sık oynanır. Toplum, olanları buyrukla unutan, olmayanları buyrukla olmuş gibi kabul eden hastalıklı ve plastik bir davranış modeli içine itilir.

9- Demokratik ülkelerde devletin resmi tutumu ile gerçekler arasındaki fark, demokrasi arttığı oranda azalır. —

Karşıtı ülkelerde insanlar her türlü gerçek dışılığın benimsetebileceği edilgen bir kobay olarak algılanır.

10- Demokratik ülkelerde demokrasi dengeler rejimidir.

Karşıtı ülkelerde denge arayışları, en alt düzeydedir. Yayıp bir istikrarı sürdürebilmek için devlet sürekli baskı ve yıldırma kampanyası yürütür.

11- Demokratik ülkelerde demokrasi, erdemi kusursuzlukta değil, yanlışlarını düzeltebilecek mekanizmaları geliştirmiş olmada arar.

Karşıtı ülkelerde yanılmazlık güdüsü hakimdir. Eleştiri ihanettir, ihanetle eşanlamlıdır.

12- Demokratik ülkelerde halkın katılımı ve desteği sağlandığı oranda rejim güçlenir.

Karşıtı ülkelerde halk desteği ve katılımından yoksun olduklarından güçsüzdürler, bunalımlara zor dayanırlar.(10)

Sonuç olarak insanlar, oluşumuna katkıda bulundukları ve kendi seslerini duyurabildikleri kararları benimserler, bu tür kararları alan sisteme destek olurlar, böyle sistemlerle bütünleşirler. Demokratik ülkelerin gücü buradan gelir.

(10) Türker Alkan, 12 Eylül ve Demokrasi, İst. 1986, s. 173-179,

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ASKERİ MÜDAHALELER VE BASIN

TÜRKİYE'DE ASKERİ MÜDAHALELER VE BASIN

TÜRK BASINI, TARİHSEL ARKA PLAN

Türk basınının en büyük ve kronik sorunu, 155 yıllık geçmişi boyunca ve bugün de çoğulculuk ve özgürlükten yoksun olmasıdır.

Türk basını, 48 yıllık demokrasi denemesi sürecinde üç askeri müdahaleyle karşılaşmış, kurulan ara rejimler süresince derin bunalımlar yaşamak zorunda bırakılmıştır. Türk basını derece farklarıyla hep jurnal ve tehdidin altında yaşamış, ne var ki ve ne yazık ki bu ahlak dışı ve anti-demokratik yolları karşıtları için kullanmaktan çekinmeyen gazeteciler de görülmüştür.(1)

Gazeteciler, kendi savundukları siyasal-ideolojik söylem iktidara gelir gelmez kurtuluşun ve özgürlüğün gerçekleştiği sanısına kapılmış, gerçekler bu aldanişı somut adımlarla sarstığı anlarda bile iktidar söylemine arka çıkmaktan geri kalmamışlardır. Hüseyin Cahit Yalçın'ın Tan Gazetesi'nin yağmalanması için kışkırtıcılık yapması, Cumhuriyet gazetesinin de aynı kışkırtıcılık içinde yer alması bu duruma örnek gösterilebilir. Vatani kurtarmak kafasıyla özgürlüğün sınırlandırmasını destekleyen tavır ne acıdır ki halen vardır Türk basınında.

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA BASINA YÖNELİK KISITLAMALAR

Cumhuriyetin ilan edilişinin ardından doğan görece özgür ortamdan kısa bir süre yararlanan basın ilk darbeyi 13 Şubat 1925'te patlayan Şeyh Sait ayaklanmasını bastırmaya dönük önlemlerin gündeme gelmesiyle aldı. 4 Mart günü çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu tek maddelikti. İlan edilen sıkıyönetimle bir

(1) Ahmet Oktay, Toplumsal Değişme ve Basın, 1987, s.39,

likte tüm gazete ve dergilerin basımdan önce sansüre tabi olduğu belirtilerek sıkıyönetim bölgesine dışarıdan getirilecek gazete ve dergilerin de incelendikten sonra dağıtımına izin verileceği hükmü getiriliyordu. Bu dönem 5 yıl sürdü. Ünlü gazeteci Zekeriya Sertel bu dönemi şöyle anlatıyor:

"Telefonla gazete başyazarlarına verilen emirlerin dışına çıkılamazdı. En ufak bir hata yüzünden gazete, haftalarca kapatılır, sorumlular mahkemeye verilirdi. Yani tek kelimeyle halk nefes alamıyordu. Havasızlıktan ve hürriyetsizlikten boğuluyordu. O zaman esen bu hoşnutsuzluk havasını Atatürk de sezmişti. Hatta bundan dolayı rahatsızdı." (2)

1931 MATBUAT KANUNU

Bu yıllarda tek parti Cumhuriyet Halk Fırkası içinde otoriter rejimi bütün temelleriyle kurma arayışları başladı. Talihe bakın ki basının anlı şanlı yazarlarından Falih Rıfkı Atay bu baskıcı tutumu alkışlıyor ve muhalif gazetecilere karşı şu konuşmayı yapıyordu:

"Bütün bu muhalif gazeteciler, hepsi bir kelime ile alçaktırlar. Balkanlardan Amerika'nın öbür ucuna kadar böyle mahluklar, casus ve baba katili gibi iğrenç mücrimlerle bir sıraya konur ve şahsi hürriyetleri bile kendi ellerine teslim edilmez. Biz ise gazete denilen müesseseyi teslim etmişiz."

Vakit gazetesi başyazarı Mehmet Asım da aynı yoldadır. Bu hava içinde Matbuat Kanunu meclisten geçirilir. Kanunun basına getirdiği en önemli kısıtlama 50'inci maddedir. Yıllarca gazete ve dergilerin başında Demokles'in kılıcı gibi sallanıp duracaktır. Şöyle der bu madde:

(2) Zekeriya Sertel, Hatırladıklarım, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977, s. 191-192,

"Memleketin genel siyasetine dokunacak yayınlardan dolayı İcra Vekilleri Heyeti kararıyla gazete ve dergiler geçici olarak kapatılabilir. Gazeteler kapatılma süresince başka adla yayın yapamaz"

Kamuoyunu dilsizleştirdiği bilinen 1931 Matbuat Kanunu ile getirilen baskılar, basındaki bazı çevrelerce ussallaştırılmıştır. Bunlardan Falih Rifki Atay bu kanun için şunları söyler:

"Türk gazeteciliği inkılabı müdafaa eden kanun hükümlerinden başka bir kayıt altında değildir. Bizdeki matbuat hürriyetine Avrupa'lı meslektaşlarımızın imrendiğini biliyoruz. Cumhuriyet idaresi, kendi kusurlarını düzeltmek vazifesini gazeteciye bırakmıştır. Her muharrir, kanunlara bakarak kalemini kolayca ayar edebilir."(3)

BASINDA KAPATMA KARARLARI (1939-1945)

Cumhuriyet Gazetesi, 3 kez hükümet, 2 kez sıkıyönetim tarafından olmak üzere 5 kez toplam 5 ay 9 gün,

Tan gazetesi, 4 kez hükümet, 3 kez sıkıyönetimce toplam 7 kez, 2 ay 13 gün ve 12 Ağustos 1944'ten itibaren süresiz,

Vatan gazetesi, 5 kez hükümet, 4 kez sıkıyönetimce 9 kez, 7,5 ay 9 gün ve 30 Eylül 1944'ten itibaren süresiz,

Tasvir-i Efkar gazetesi, 4 kez hükümet, 4 kez sıkıyönetimce 8 kez, toplam 3 ay ve Vatan'la aynı tarihte süresiz,

Vakit gazetesi, bir kez hükümet bir kez sıkıyönetimce toplam 2 kez olmak üzere 12 gün,

Yeni Sabah gazetesi, bir kez hükümet, iki kez sıkıyönetimce toplam 3 kez olmak üzere 6 gün,

(3) Ulus, 11 Aralık 1937,

Akbaba karikatür dergisi bir kez hükümet ve üç kez hükümetçe olmak üzere toplam 4 kez, 47 gün,

Son Posta gazetesi, 4 kez hükümetçe toplam 11 gün,

Haber, 2 kez sıkıyönetimce toplam 10 gün süreyle kapatıldılar. (4)

ÇOK PARTİLİ DÖNEME GEÇİŞ VE DP DÖNEMİNDE BASIN

Atatürk ve hatta İnönü dönemlerinde basın, iktidarın resmi ideolojisini büyük ölçüde paylaşmış, o ideolojiyi kendisinin saymıştır. Bu rejimin yapılanma yıllarının içsel özelliğidir.

1946 çok partili dönemine geçişte belli siyasal koşulların yanı sıra basının direnmesinin payı da büyüktür. Yukarıya aldığım yasak tablosu bu direnmeye ilişkin ipuçları vermektedir.

1950 seçimlerinde DP'nin iktidara gelmesiyle bürokratik yapı parçalanır ve sivil-asker aydınlara dayalı örgütlenmenin sonuna gelinir. Önceleri çoğulcu bir görünüm alır basın. Yeni iktidarı da muhalefete düşen, CHP'yi de destekleyen gazeteler vardır piyasada. Bu anlamda 1950-1960 döneminin en önemli özelliğinin basında kitleselleşmeye yönelim olduğu söylenebilir.

HÜRRİYET GAZETESİ OLAYI

Birdenbire özgürlük havasına giren halkın, yıllanmış ekonomik beklentilerden öte gazetelerin biçim ve içeriğinde de değişiklik beklentisine girmeleri sözkonusudur bu dönemde. Basında ilk değişiklik Sedat Simavi'den gelir. Hürriyet, teknolojiyi baştan aşağı değiştirmiş, Türkiye gazeteciliğinde bir devrim yaratmıştır. Bol fotoğraf kullanımı, büyük puntolar, alt ve üst başlıklar, sansasyonel haber anlayışı, hepsi yenidir.

(4) Alpay Kabacalı, Türkiye'de Basın Sansürü, İst. 1990, s. 143,

Spor sayfalarında, Kore savaşıyla ilgili olarak kullandığı fotoğrafla olayıyla tiraj akıl almaz düzeye ulaşmıştır.

DP'NİN BASINA DÖNÜK TUTUMU

Türk basınındaki iyimserlik dönemi 3 yıl sürer. DP giderek anti-demokratik yasaları birbiri ardına yürürlüğe sokacak, o kadar ki bizzat kendisinin düzenlediği bir provakasyon olan 6-7 Eylül olaylarının faturasını bile iktidar basına yükleyecektir. Bu danışıklı olayların ardından basın yeniden sansüre uğrar. Olaylar üzerine sıkıyönetim ilan edilir.

-Halkı heyecanlandıracak haber yayını yasaktır, hatta meclisteki olaya dair görüşmeler bile halkı heyecanlandırıyorsa yayın yapılmayacaktır.

-Hükümeti tenkit etmek yasaktır.

-Hükümetin çalışmalarını etkileyecek biçimde yazılar yasaktır.

-Sıkıyönetimin çalışmalarıyla ilgili haberler yasaktır.

-6-7 Eylül olaylarını komünistlerden başkasının yaptığı yolunda yazı ve yorumlar yasaktır.

-Olaylarla ilgili resim ve haber yasaktır.

-İkinci baskı yapmak yasaktır... Yasaklar böyle uzayıp gider.

9 ay süren sıkıyönetimin kalktığı gün basına sansür alışkanlık halini almıştır artık ve bu özgürlüğü sınırlayan iki yasa çıkarılır. Bu değişiklik ve yasalarla basın özgürlüğü sınırlanır, her türlü yoruma elverişli, dolaylı ve örtülü sansüre yönelik hükümler getirilir. Zaman, Ulus, Milliyet, Cum-

huriyet, Yeni Gün, Dünya, Vatan, Tercüman, Yeni Sabah başta olmak üzere birçok gazetenin sorumluları, yazarları için sayısız davalar açılır, mahkumiyetler verilir, bu yasalara dayanılarak. Hatta, gazetecilerin hükümet güçlerince dövülüp makinalarının kırılmasını protesto amaçlı bildiri yayınlayan Gazeteciler Cemiyeti tam 9 ay süreyle kapatılır.

DP'NİN BESLEME BASINI VE İLAN SİLAHI

DP iktidarı 1954 yılından itibaren resmi ilan politikasıyla Besleme Basın yaratıyor, kağıt fiyatları ve tahsisleriyle muhalefet gazetelerini zor duruma düşürüyor, baskısını her gün artırıyordu. 1954 Mart'ıyla 1958 Mayıs'ı arasında 1161 gazeteci hakkında kovuşturma yapılmış, bunlardan 258'inin davası mahkumiyetle sonuçlanmıştır.

İktidarın muhalefete, buna paralel olarak basına dönük hızla tırmanan baskısı nihayet 27 Nisan 1960 yılında kurduğu Tahkikat Komisyonu'yla doruğa ulaşır. Böylece basının da toplumun da özgürlük ve demokratik umutları kırılmış, kurtuluş sivil kesimin dışında bir askeri müdahalede aranır olmuştur.

İLK ASKERİ MÜDAHALE VE BASIN

27 Mayıs 1960'ta ordu adına yönetime el koyan MBK, ilk iş olarak demokratik olmayan yasaların belirlenmesi için hukukçulardan oluşan bir komisyon kurdu. Bu komisyonun raporu ve basın özgürlüğünü önemli ölçüde sınırlandıran yasaların kaldırılması gereği üzerinde duran yayınlar, komitenin sözkonusu yasaları kaldırmasını sağladı. Basına, yıllardır tartışıl-

lan ve ilgili yasaya eklenmesi istenen ispat hakkı tanındı. Çünkü o güne kadar bir kişi ya da kurum hakkında 'sahtekar deyimini kullandınız mı doğru hapsi boyluyordunuz. Mahkeme size bu sahtekarlığı ispat hakkını tanımıyordu.

Temmuz 1961'de hakoyuna sunularak kabul edilen Anayasa, söz, yazı ve düşünce özgürlüğünü sağlamaya yönelik önemli maddeler getirdi. Yaşamın birçok alanını kapsayan düzenlemelerin yanısıra basınla ilgili yasalar da yeni anayasayla büyük çapta batı standartlarına uygun hale getiriliyordu.

Madde: 22- Basın hürdür, sansür edilemez. Devlet, basın ve haber alma hürriyetini sağlayacak tedbirleri alır.

Madde 23- Gazete ve dergi çıkarılması, önceden izin alma ve mali teminat yatırma şartına bağlanamaz.

Madde 24- Kitap broşür yayımı izne bağlı tutulamaz, sansür edilemez.

Madde 25-Basımevi ve eklentileri ve basın araçları, suç vasıtası olduğu gerekçesiyle de olsa, zapt veya müsadere edilemez veya işletilmekten alıkonulamaz.

Toplum yaşamını, düşünce ve örgütlenme özgürlüğünü batı standartlarına yakın düzeyde, çağdaş boyutlarıyla düzenleyen, basın ve haber alma özgürlüğü açısından Cumhuriyet tarihinin en ileri hükümlerini taşıyan bu anayasa uzun vadede Türk Milleti'ne büyük gelen bir elbiseye benzetilip lüks bulunarak ucundan bucağından çekiştirilecek ve en sonunda tümden kaldırılarak daha geri bir anayasal metin gündeme getirilecektir.

Bu anlayışın ilk tohumunu atan sağ görüşlü AP iktidarı, anayasada ilk gediği açmak için 1967 yılında iktidardayken

harekete geçer. "Temel Hak ve Hürriyetleri Koruma Kanunu" adlı bu değişiklik tasarısı, AP tarafından kendi meclis grubunda incelenmeye başlar fakat daha bu noktadan itibaren basın, üniversiteler, hukukçular ve demokratik kuruluşlardan "Terör Tasarısı" nitelenmesiyle geniş tepki görür. Her türlü yoruma elverişli yeni suçlar yaratan, bunlar için ağır cezalar ve özel mahkemeler öngören tasarı bu tepkiler üzerine meclis genel kuruluna dahi getirilemez.

12 MART MUHTIRASI VE BASIN

12 Mart dönemi, aynı gün kuvvet komutanlarının radyodan okutturdukları muhtırayla başlar. İlk etapta anayasanın öngördüğü reformların gerçekleştirilemediği, terörün ülke bütünlüğünü tehlikeye attığı ve tüm bu durumlar karşısında hükümet ve muhalefetin devletin bekasına dönük politikalar üretemedikleri gibi bir dizi gerekçe getirilerek hükümetin derhal istifası istenir. Daha sonra kurulan sözde 'reform kabineleri', bunalımı daha da ağırlaştırır. Aydınlar, gazeteciler ve yazarların tutuklanmalarıyla sonuçlanan "Balyoz Harekatı" başlatılır.

ANAYASA'DA İLK GEDİKLER

1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu bu dönemde çıkarıldı. Kanun, sıkıyönetim komutanına hiçbir gerekçe göstermeksizin evleri, kişilerin üstünü, belgelerini aramak, partileri, sendikaları, dernekleri kapatmak, mektup ve haberleşmeleri sansür etmek, basını ve her türlü yayını denetlemek, basımevlerini

kapatmak yetkisi veriyordu. 22 Eylül 1971'de yürürlüğe giren 1488 sayılı yasa, 1961 Anayasası'nın basın özgürlüğünü güvence altına almaya yönelik 22 ve 27'inci maddelerini değiştirdi. 22'inci maddenin ilk şekline göre Türkiye'de yayımlanan gazeteler ve dergiler "bu tedbirlerin uygulanacağını kanunun açıkça göstermesi halinde ve ancak hakim kararıyla" toplatılabiliyordu. Maddenin yeni şekli hükümete ve savcılara toplatma yetkisi verdi.

1971'de gerçekleştirilen Anayasa değişimleriyle milli güvenlik, kamu düzeni, genel ahlakın korunması gibi genel ve elastiki, her yöne çekilebilecek sınırların kapsamı büyümüş, bütün demokratik hakların ve doğal olarak basın özgürlüğünün üzerine bir yeni Demokles kılıcı getirilmiştir.

Dönemin önde gelen gazetecileri, Çetin Altan, İlhan Selçuk, İlhami Soysal ve Doğan Avcıoğlu gibi isimler başta olmak üzere gözaltına alınıp, tutuklanırlar, onlarca yıl hapse mahkum edilirler.

GAZETECİNİN DİRENME HAKKI

İlhami Soysal'ın Akşam gazetesinde ordunun NATO- Amerikan bağlantılarına dönük eleştirileri, alınan tehdit, verilen yanıt, (Ordunun sadece Cumhuriyet'in değil, demokrasinin de bekçisi olması gerektiği yönündeki) ve ardından gelen dövmeye olayı, bir gazetecinin demokrasi adına doğru bildiği yolda direnme hakkı, çok ciddi sonuçlar doğurur. Direnme amacına ulaşmıştır. Artık orduyla ilgili konular basında ilk kez tartışmaya açılırken, kimine göre de bir Genelkurmay Başka-

nı'nın "Cemal Tural"ın istifasına kadar gider bu durum. Muhtıranın hemen ardından 12 Mart'ın balyozu, devrin önde gelen gazetelerinin ünlü yazarlarının ve birçok aydının kafasına inmeye başlar. İlk etapta Akşam ve Cumhuriyet gazeteleri 10 gün süreyle kapatılır. Yazarları Çetin Altan ile İlhan Selçuk gözaltına alınır. Ardından 15 Üniversite öğretim üyesi aynı kaderi yaşlar. Doğan Avcıoğlu ile İlhami Soysal da gözaltına alınanlar arasındadır. Bu kişilerin çoğu uzun süren tutuklu yargılamalar sonunda mahkum edilecektir, tabii bu gazetelerin yazı işleri müdürleri de.

Oluşturulmak istenen geçici hükümet, CHP'nin çiçeği burnunda liderlerinden Ecevit yanlısı üyelerin yer aldığı kabine, Cumhurbaşkanı tarafından, Cumhuriyet tarihinde ilk kez muhtıranın gerekleriyle bağdaşmadığı gerekçesiyle göreve başlatılmaz.

MUHTIRA KARŞISINDA HÜKÜMET VE CUMHURBAŞKANI

Dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın, ordunun uyarısı doğrultusunda Başbakan Demirel'e üç kez haber gönderip istifa etmesini istediği, Demirel'in ise bu istemlerin hepsine karşı çıkarak "düşmenin tek yolunun, parlamentodan güvensizlik oyu almak olacağına" drettiği öne sürülmüştü. Eğer bu bilgi doğruysa sağın en büyük partisinin lideri konumundaki, Başbakanlık koltuğunda oturan Demirel'in çıkışını, sivil toplumun otoriteye direnmesi açısından önem taşıması nedeniyle çok olumlu değerlendirmek gerekecektir.

Kaldı ki Demirel, 12 Mart günü askerlerin muhtırası üze-

rine son çare olarak istifa mektubunu Çankaya'ya birisiyle yollayacak ve metni çok kısa tutarak "muhtırayla Anayasa'nın ve hukuk devleti anlayışının bağdaşmadığı"nı belirtmekten kaçınmayacaktır. Demirel'in, ordunun dolaylı müdahalesine karşı sembolik de olsa sergilediği bu tavır, aslında sivil toplum adına tüm siyasi partiler ve örgütlenmelerin topluca, işbirliği içinde sergilemeleri gereken tavırlardan biri olmaydı zannediyorum.

Aslında CHP'nin tarihsel ideolojisinin son ve en büyük temsilcisi İnönü de 12 Mart'ın şafağında durumu şöyle değerlendirmektedir:

"Bir meclise askeri bir kıta gibi şunu şöyle, bunu böyle yapacaksın demeye imkan yoktur. Parlamento böyle bir baskı altında kaldıktan sonra artık görevini yapacak halde değildir. İcranın emri altında bulunan kumandanların takdir edeceği veya tenkit edeceği ölçüye göre hükümetler kalacak ya da kalmayacak; böyle bir düzen demokratik değildir."

İnönü'nün değerlendirmesinin hemen ardından geçici bir hükümet kurulması önerisinde bulunması ve oluşumu üye vererek desteklemesi de onun uzlaşmacı yönünü ifade eder.

ASKER KÖKENLİ CUMHURBAŞKANI'NIN TUTUMU

Demokratik düzenin hakim olduğu toplumlarda Cumhurbaşkanlığı makamının önemi, zannediyorum sivil toplum anlayışına da uygun olarak bu tür askeri buhranların gündeme geldiği zamanlarda daha da netleşmektedir. Cumhurbaşkanı o koltuğa, askeri çözümlerin önünde sivil idareye destek olmak, onun yanında ye-

ralmak amacıyla oturtulmuştur. Sivil toplum anlayışı da bunu gerektirir.

Fakat ne yazık ki Cumhuriyet tarihimizin ikinci askeri müdahalesiyle karşı karşıya bulunduğumuz bu günlerde devlet başkanı koltuğunda oturan kişinin, Başbakanla yan yana bile gelmek istemediğine tanık oluyoruz. Sunay'ın sivil toplum anlayışı açısından yadırganacak bu tutumunu Sadi Koçaş şu sözlerle dile getiriyor:

"Muhtıradaki kendisine dokunan hiçbir husus bulunmayan Cumhurbaşkanı, gerçeklere boyun eğerek duruma hakim olmak yolunu tutmuş ve yenisi kuruluncaya kadar göreve devam etmelerini eski hükümetten isteyerek temaslarına başlamıştı. Ertesi gün ise daha da ileri giderek hayret edilecek ve ibret alınacak bir soğukkanlılıkla "Silahlı Kuvvetler, görevini bu defa da Atatürk devrimlerine bağlılığın tam şuuru içinde yerine getirmiş bulunuyor" diyerek olaylardaki mevkiini görmezlikten gelmiştir."(5)

Belki de bu olayla birlikte sonraki yıllar uzun süredir gelenek haline gelen "asker kökenli" Cumhurbaşkanının yerine "sivil" Cumhurbaşkanı arayışı hız kazanmış, bu fırsat 12 Eylül gibi daha ağır şartlarla demokratik kurumlaşmayı ipotek altına alan bir askeri müdahale sonrasına, bambaşka ve çok tartışılır şartlarda ortaya çıkmıştır.

GÜRLER OLAYI VE SİVİL TOPLUM ANLAYIŞI AÇISINDAN ÖNEMİ

Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler'in Cumhurbaşkanlığı'na ısınma turları, politikadan alıkonulmuş partileri belki de Cumhuriyet tarihinde ilk kez orduya karşı ortak tavır geliştirme-

(5) "Sadi Koçaş 12 Mart'ı Anlatıyor", 12 Mart 1978, Milliyet,

araç olur. TBMM'nin 13 Mart 1973 tarihli oturumunda Ordu destekli, tek aday beklentisi içindeki Gürlü'ün, AP'nin çıkardığı, kendisi gibi ordudan gelme aday, Tekin Arıburnu karşısında 175'e 282 oyla hezimete uğraması şok edici niteliktedir muhtıracılar açısından.

İlk tura CHP, Ordu destekli tek aday dayatmasını protesto amacıyla katılmamış, AP Arıburnu'nu karşı aday olarak çıkarmış, DP'liler de 45 oylarını başkanları Bozbeyli'ye vermişlerdir. Ardından CHP, AP ve CGP'nin önerdiği, dönemin Anayasa Mahkemesi Başkanı Muhittin Taylan da Cumhurbaşkanı'ndan veto yiyince, partilerle Ordu arasındaki gerilim adamakıllı tırmanmıştır. Bu gelişmeleri de Türkiye'nin demokratik yapılanma sürecinde sivil toplum hanesine yazmak gerekmektedir zannediyorum.

ORDU'NUN, MÜDAHALELERİNE GEREKÇE GÖSTERDİĞİ İÇ HİZMET KANUNU

Ülkemizin yaşadığı üç askeri müdahalenin hepsinde de ordu, kanunla kendisine verilmiş olan bir görevi yerine getirdiğini idda eder.

27 Mayıs 1961 Askeri Müdahalesi'nin liderleri, 10 Haziran 1935 tarihli 2771 sayılı "Ordu Dahili Hizmet Kanunu'na dayandıklarını söylediler. Bugün yürürlükte olmayan bu kanunun 34'üncü maddesinde şu hüküm yeralır:

"Ordunun vazifesi, Türk yurdunu ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamaktır"

Bu yasa 4 Ocak 1961 tarihinde yürürlükten kaldırıldı ve

yerine 211 sayılı "TSK İç Hizmet Kanunu" getirildi. Yeni yasanın 35'inci maddesinde önceki hüküm aynen tekrarlanıyordu. Sonraki dönemde gerçekleşen 12 Mart ve 12 Eylül askeri müdahaleleri de bu yasaya dayanılarak gerçekleştirilmiştir.

ASKERİ MÜDAHALEYİ KURUMLAŞTIRAN YASA

27 Mayıs 1961 Askeri Müdahalesi yeni demokratik düzen açısından batı standartlarında bir dizi olumlu düzenlemeler getirip, en ileri Anayasamızı bize armağan ederken, orduya dönük yasal düzlemdeki düzenlemelerle de aynı demokratik düzene her an son verebilmenin kapılarını da açık tutuyordu. İşte 1961 müdahalesinin paradokslarından biri budur.

Bu müdahaleyle kapatılan ve liderlerinden üçü idam edilen DP'nin hükümü milletvekillerinden Rıfkı Salim Burçak'ın, İç Hizmet Kanunu'na ilişkin değerlendirmesi sivil toplum açısından oldukça sağlıklı görünüyor.

"Biz, 2771 ve 211 numaralı kanunların TSK'ne iddia edildiği gibi bir yetki ve görev vermiş olabileceğini asla düşünmeyiz. Demokratik rejime vaki olan askeri müdahalelerin, kanunun bir emri olarak yapılmış olduğu yolundaki bir yorumu, hukuk açısından kabule şayan görmediğimiz gibi, rejim açısından da aynı zamanda pek tehlikeli saydığımızı ifade etmek isteriz. Askerin kendi takdiri ile demokratik hayatı bir süre askıya almasını kanuni bir mesnede dayama yolundaki yorumların hiç birinde bir haklılık görmeyiz. Rejime müdahaleyi kanunun verdiği bir görev saymak, müdahaleyi müesseseleştirmek ve geleceği devamlı surette müdahalelere açık tutmak gibi bir tehlike taşır."(6)

(6) Rıfkı Salim Burçak, Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Düşündürdükleri, Ankara 1988, s.52,

Orduya verilen sözkonusu yetki aslında en ileri anayasalardan kabul edilen ve bugün yerinde yeller esen 1961 Anayasası'nın milli egemenliğe, temel hak ve hürriyetlere dayalı maddelerinin hemen tümüne aykırı düşmektedir. TBMM'nin milli egemenliğin temsilciliği konumuna ters bu yasa bana göre halen sürünme aşamasındaki demokrasimizin önündeki en önemli engellerden biridir. Gelişmekte olduğunu varsaydığımız demokrasimizin başında sallanan Demokles'in kılıcıdır bu yasa.

Doğru yorumlanmaya kalkışılrsa bile varlığı demokratik düzen anlayışına aykırı bu yasa için Sayın Burçak bir başka yaklaşımda daha bulunuyor ve oldukça dikkate değer görünüyor.

"Bize göre, adı geçen kanunla orduya verilen, gerektiğinde siyasi hayata müdahale edip hükümeti ve parlamentoyu bertaraf etme yetkisi olmayıp, ülkeyi tehdit eden tehlikeyi ortadan kaldırma, memleketi koruma görevidir. Bu görevin siyasi iktidara karşı yapılması asla sözkonusu değildir. Bunun tamamen tersine olarak görev, iktidarın emrinde ve onunla birlikte yapılacaktır."

TALAT AYDEMİR OLAYI VE TÜRK BASINININ TUTUMU

Askerin sivil iktidara yönelik taarruzları karşısında basın, genelde devletin bekası kılıfıyla yeni otoriteden yana tavır koymuştur. Hatta bu tavır bazan öyle abartılmıştır ki demokratik düzene, demokratik kişiliğe taban tabana zıtlığı dahi gözardı edilerek, bir yandan da muhaliflerini susturma konusunda çifte standart kullanarak kışkırtıcı boyutlara vardığı olmuştur.

Falih Rifkî Atay'ın tek parti ve sonrası dönemde kendi meslektaşlarına dönük akıl almaz sözlerini aktarmıştım. Şimdi Türk basınının çifte standart güden samimiyetsiz yaklaşımlarından birini daha örneklemek istiyorum.

Talat Aydemir, 1961 müdahalesinin öncüleri arasında iken hemen arefesinden itibaren MBK ile ters düşmüş, sonraki yıllarda birkaç kez darbe girişiminde bulunarak sivil hayatı uzun süre bunaltmıştır. Burada onun hedeflerini tartışmak söz konusu değil. Tartışılması gereken Aydemir'e bir darbe girişimcisine karşı basının büyük bir bölümünün sergilediği tavırdır.

Her müdahaleden sonra darbecilere övgü düzen aydın ve gazetecilerimizin sayısı sanıldığı kadar az değildir. Gazetelerin büyük bir bölümü Talat Aydemir'den "22 Şubat'ın Lideri" diye sözedip, demeçlerini büyük puntolarla veriyor, büyük boy resimlerini basmakta birbirleriyle yarışıyor, başarısız bir darbe liderinin İstanbul'da gazeteleri ziyareti bir kahraman karşılanır gibi veriliyorken Falih Rifkî Atay da bu methiyelecilerin arasındaki yerini alıyordu çok geçmeden. İşte bu dönemde basınımızın büyük bir bölümünün demokrasiye bakış açısı, demokratik kişiliği... Rifkî Salim Burçak, Aydemir'in birbiri ardına başlattığı, en sonunda idamıyla sonuçlanan darbe girişimlerinin manevi sorumluluğunu basının bu kesimine yüklemektedir.

SİVİLLER DE AYNI YOLDA

Basının bir bölümü 12 Mart Askeri Müdahalesi'nin ertesin-

de de 'çifte standartlı yaklaşımını sürdürürken, demokrasinin vazgeçilmez unsurları partilerin sivil unsurları da askeri iktidarı alkışlamaktan geri kalmamıştır. AP'den kopan parlamenterlerin kurduğu DP, bu eski hesaplaşmayla da yakından ilgili olsa gerek, sivil toplum anlayışı açısından yüzkarası diyebileceğimiz bir tavır sergiler askeri müdahaleye karşı. Demirel hükümetinin devrilmesini sevinçle karşılayıp bunu saklamazken, müdahalenin eksik yapıldığı iddiasına kadar vardırır işi. İddiaya göre Demirel parti başkanlığından da uzaklaştırılmalıydı. Burçak'ın deyimiyle DP, kendi yapamadığını orduya yaptırmak istiyordu belki de.

Eski Başbakanlardan Suat Hayri Ürgüplü'nün Abdi İpekçi ile röportajında söylediği sözler de evlere şenliktir sivil kesim açısından... "Çok memnuniyetle ifade ederiz ki Türk Ordusu'nun hakikaten Atatürk'ün evlatları olduğunu gösteren hareketiyle karşılaştık..."

12 EYLÜL'ÜN AREFESİNDE BASIN

"Sansasyonellikle kışkırtıcılık arasındaki ince çizgi ya da objektif habercilikten jurnalciliğe uzanan çizgi..."

1968'li yıllarda yükselişe geçen şiddet ve teröre basının sansasyonel yaklaşımı, 1970'li yılların ortasından itibaren özellikle sağ basın açısından ucuz, şöven, siyasi ve kışkırtıcı üsluba bıraktı yerini. Evet, toplumu öncekilerden daha derin etkileyecek, demokratik yapılanmayı uzun süre toparlanamayacak şekilde yerle bir edecek, toplumsal yaşama yeni biçim verme iddiasındaki 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinden

önceki yıllarda yükselişe geçen sağ ve sol şiddetin hekim olduğu süreçte basınımızın yaklaşımına da gözetmek, sonraki dönemde geliştirilen tavırları anlamak açısından şarttır. Evet, basın, sivil toplum ve ona hayat veren demokratik yapılanmanın temel unsuru olarak işlevini gerçek anlamda yerine getirebildi mi? Bu durumu, son iki darbe arasındaki 9 yılın belki de en önemli ve en kanlı olaylarından birini, 1 Mayıs 1977 kanlı Taksim mitingini o günkü gazetelerden incelemek istiyorum.

1 MAYIS 1977'NİN AREFESİNDE BASINDAN BAŞLIK VE NOTLAR

Ortadoğu, 20 Nisan 1977, "Sol 1 Mayıs'ta Halkı Galeyna Getirmek İstiyor"

Millet, 28 Nisan, "DİSK'in 1 Mayıs Gösterilerinin Hedefi İhtilal Provasıdır"

Hergün, "DİSK bir komünist ihtilal provası yapacak"

Hergün, 29 Nisan, "CHP ve DİSK Kanlı İhtilal Provası Başlattı"

Tercüman, 30 Nisan, Ahmet Kabaklı köşesinde şöyle diyor: "Yarın komünist bayramı 1 Mayıs'ı Türkiye'de de bayram ilan etmek için ortalığı velveleye verecekler, polisle vuruşma muhtemeldir, cinayetler işlenebilir, mallara, canlara kıyılabilir"

Bayrak, "DİSK ve Maoçu Gruplar Arasında Çatışma Bekleniyor."

Hergün, "Kızıllar 1 Mayıs'ı savaş günü ilan etti"

Tercüman'daki köşesinde Rauf Tamer 1 Mayıs günlü yazısında şöyle diyor:

"Sarı sol, kırmızı sol, demokratik sol, ortanın solu, Maoçu, Lenin'ci daha bilmem neci, fakat asla Atatürkçü olmayan

bir tuhaf rüzgar esecek, arabalar tahrip edilecek, inşallah aldanırız ama kanlar dökülecek"

İşte sağ basının dönemin en kanlı ve önemli olaylarından 1 Mayıs olayına yaklaşımı ve mesleğin doğasından gelen halka karşı sorumluluk duygusu, uyarı anlayışı... 12 Eylül 1980 müdahalecileri halkı sık sık önceye dönmekle korkutup tehdit ederken basın dünyamızın bir kesiminin "öcü" diye kullanılan yayınlarını da buna gerekçe göstermişlerdir. 1 Mayıs 1977 olayı, perde arkasındaki karanlık çıkar ilişkileri ve odaklar açısından da önemli bir dönüm noktasıyken, 12 Eylül'ün zeminini hazırlayan etkenlerden bu olay karşısında basının bir kesiminin sergilediği tavır ibret verici olduğu kadar ürkütücü de. Hala karanlıkta bulunan bu kanlı olayın perde arkasını araştırmakla, böylesine hassaslaştırılmış günler öncesinde halka demokrasi-nin güvenilirliği konusunda moral aşılama ile yükümlü basının, bir bölümünün sansasyonun da ötesine geçerek büyük bir kaosa zemin hazırlamada üzerine düşeni yaptığını düşünüyorum.

Basının diğer bölümüne gelince, onların bu karanlık olaya yaklaşımları ise şöyle:

Politika, 26 Nisan, "1 Mayıs'ı Proveke Etme Hesapları Yapılıyor"

Cumhuriyet'ten İlhan Selçuk, 1 Mayıs günü, köşesinde "Emekçileri nasıl birbirine düşürüp kırdıracakları yolunda kurgular, tasarımlar, planlar içindedirler"

Yine aynı gün Cumhuriyet imzalı bir yazıda şöyle deniyor:

"Yaşadığımız dönemde, ülkemizi karanlık bir rejime sürüklemek, demokrasiye son vermek, sosyal hakları kısmak ve çıkar

çevrelerinin tartışmasız egemenliğini kurmak isteyenlerin varlığı iyice belirlenmiştir"

Milliyet, Örsan Öymen, Politika Kazanı adlı köşesinde, "DİSK'in Önderliğindeki yürüyüş, kuşkusuz bu yıl da bazı çevrelerce sabote edilmek istenecektir" demektedir.

Sağ basının kanlı olay öncesinde başlattığı üslup hemen ertesinde de sürmektedir. Diğer gazeteler ise kendilerini bu karışık ortamda halkı uyarmakla görevli addediyor ve kamuoyunun dikkatini bu yöne çekmek istiyordu.

BİLANÇO 34 ÖLÜ VE GAZETE BAŞLIKLARI

Son Havadis, "Taksim savaş alanı ggibiydi, 34 ölü, Kızıl-lar kudurdu"

Hergün, "Solcular 40 işçiyi katletti"

Bayrak, "DİSK ve CHP'nin düzenlediği 1 Mayıs gösterisi kana bulandı"

Yeni Asya, "DİSK mitinginde komünistler birbirini yedi, 40 ölü"

Tercüman, "Maocular DİSK'in İstanbul'da yaptığı mitingi bastı"

VE DİĞERLERİ

Vatan, "Provakasyon"

Cumhuriyet, "1 Mayıs kanlı bitti, 33 ölü"

Politika, "500 bin kişilik kalabalığa kışkırtıcı ajanlar ateş açtı, 1 Mayıs töreni saldırıya uğradı"

Milliyet, "Taksim'de kanlı miting, 34 ölü, yüzlerce yaralı"

Hürriyet, "Mayıs katliamı, 34 ölü,

TÜRK BASINININ SINAVI OLDU 1 MAYIS

Uğur Mumcu, 6 Mayıs 1977 tarihli yazısında şöyle diyor:

"1 Mayıs olayı, Türk basını için sınav günü oldu. Bakınız bir kısım basın olayı nasıl çarpıttı. Kamuoyunu aldıtmak için hangi duyguları kullandı. Bunları açıyla izliyoruz."

Örsan Öymen ise 4 Mayıs günü Milliyet'teki köşesinde şunları söylüyor:

"Maocu maskesi takan ve Atlantik ötesinden basılan düğmelerle kan kusan mazohistler. Amaç bellidir. Türk soluna darbe vurmak"

Aynı gazetenin başyazarı İpekçi ise "DİSK olayın mağduru-
dur, gerçek hedef CHP'dir" diyor.

Görünen o ki sağ basın 1 Mayıs'ı günler öncesinden gündeme getirerek kullandığı kışkırtıcı üslupla adeta kan dökülmesini istiyor, solu hazmedemiyor ve imhası için ellerinden geleni yapabileceklerini göstermek istiyorlar.

BEŞİNCİ BÖLÜM

12 EYLÜL VE BASIN, BİR SINAVIN ANATOMİSİ

ORDU VE POLİTİKA

Türk toplumsal yaşamını öncekilerden çok daha derin etkileyen, ona yeni değerler aşılıp yepyeni bir kimlik edindirmeye yönelen ve bu amaç doğrultusunda ağır aksak ilerleyen demokrasimizi tüm kurum ve kuruluşlarıyla yaygın bir yıkıma sürükleyen 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi ve onun basınla ilişkilerine geçmeden önce, ordunun genel yapısına ilişkin birkaç değerlendirmeye eklemek istiyorum. Türk ordusu özelinde de önemli çizgiler taşıdığına inandığım bu değerlendirmelerin, 12 Eylül'ün toplumsal yaşamımıza ve basınımızın genel karakterine vurduğu damgayı anlamak açısından da yararlı olacağı inancındayım.

Ordu, bir ülkeye karşı dışarıdan yöneltilen tehlikeyi önlemek ve bu uğurda gerekirse savaşmakla yükümlüdür esas niteliği itibarıyla. Fakat bu savaşı ilan eden yine siyasi güçler olacaktır. Onun görevi siyasi iktidarın kararıyla birlikte başlar. Rıfki Salim Burçak'ın deyimiyle ülkedeki iç savaşa karşı görev de aynı zeminde değerlendirilmelidir. İsmet İnönü, "Politikanın kemirmeğe başladığı bir orduda politikayı belli bir kademedede tutmaya imkan yoktur. Siyaset, bir ordunun harp kabiliyetini azaltır. Bir orduya siyaset girerse büyük küçük her dada siyasetle meşgul olur" derken bu olayı, ordunun siyasete kısacası iktidara hevesi anlamına gelecek ilgisine büyük bir tehlike olarak bakmaktadır.

ORDUNUN YOZLAŞMA SÜRECİ NASIL İŞLİYOR?

Ordu, kendisinin kurulu düzenin koruyucusu addedip her an müdahaleye hazır hissetme durumuna, politikayı politikacıdan

çok kendisinin hakkı görme durumuna nasıl geliyor? Bunun belli bir yozlaşma süreci sonrasında ortaya çıktığı düşünülebilir.

Başta silah sanayiini dışarıya bağımlı hale getirmek getirmek geliyor bu sürecin işlemesinde. İkinci olarak askeri ortaokul ve askeri liseler gibi, orduya subay yetiştiren kurumlarda halk kökeninin yokedildiğini görüyoruz. Üçüncü olarak da ordu, üretici alanda herhangi bir faaliyetten alıkonularak, salt tüketici bir duruma sokuluyor, son olarak ise ordu doğrudan doğruya varolan ekonomik düzene ortak ediliyor.(1)

Ordu, 2'inci Dünya Savaşı'na kadar Kemalist reformlara bekçilik edecektir. Savaştan sonra ise Türkiye Kapitalizmi'ndeki olumsuz gelişmeler, giderek dış politikadaki yanlış yeğlemeler, ister istemez orduyu da etkileyecektir ve Amerikan güdümünde bağımlı askeri düzen ortaya çıkacaktır.(2)

27 Mayıs 1961 Askeri Müdahalesi'nden sonra ordu mensuplarının içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıları bir nebze olsun hafifletmek amacıyla kısa adı OYAK olan Ordu Yardımlaşma Kurumu kurulur. OYAK, TSK mensuplarının yakın ve uzak geleceklerini güvence altına almak amacıyla kurulmuş, Emekli Sandığı'na ek bir sosyal güvence kuruluşudur. Biriken ödencelerin büyük çaplı sanayii ve yatırımlarına yöneltilmesiyle hızla büyümüştür.

Kurum, 1973-74'te iki yıl arka arkaya gelirini iki katına çıkarır, aynı durum 1981-82'de tekrarlanır. OYAK gelirlerinin ikişer kat arttığı bu yılların askeri yönetim yıllarının arasında bulunması rastlantı olmasa gerek. OYAK aracılığıyla TSK,

(1) Server Tanilli, Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz?, İst.1993, s.154,

(2) a.g.e., s.157,

varolan ekonomik düzenin koruyuculuğunun yanısıra ortağı konumuna da gelmiştir böylelikle. Bu nedenle kendisinin de büyük yatırımının bulunduğu ekonomik düzene yönelik her saldırı, atılacak her köktenci adım OYAK'ı da karşısına alacağından ordunun komuta kademesini karşısında bulur.(3)

KAPALI KAPILAR ARDINDAKİ ORDU

Ordunun sivil dünyadan, giderek toplumdan soyutlanmasından kışla, lojman, orduevi, ordu pazarı ve OYAK'ın oynadığı rol büyüktür. İktisadi bakımdan doyurulan, sınıfsal çelişkilerden etkilenmeyen subaylar, sivil dünyaya karşı kayıtsız halle gelebiliyorlar. Ancak, kendini sivillerden üstün görmede, politika ve politikacıya karşı güvensizlik gösterip, devlet ve toplum düzenine tepeden bakarak devlete sahip çıkmaya soyunmada ordudaki eğitim çok önemli rol oynuyor.(4)

İşte Mehmet Ali Birand'ın Emret Komutanım'adlı kitabının sergilediği gerçek:

- Ordunun dışa karşı sım'sıkı kapalılığı, subayla sivilin dünyasını birbirinden ayıran bir Çin Seddi'nin varlığı,
- Politikaya ve politikacılara duyulan güvensizlik,
- Subayların kendilerini sivillerden üstün görmeleri ve o yolda yetiştirilmeleri,
- Devlet ve toplum düzenini sürekli olarak tepeden izleyen devlet içinde devlet,
- Kimi zaman bir siyasal partinin özelliklerini gösteren kurum.

(3) a.g.e., s.160,

(4) a.g.e., s.165,

POLİTİKA VE POLİTİKACIYI KÖTÜLEME, DEPOLİTİZASYONA

ZEMİN

Ülkemizin içine sürüklendiği gerçek ya da yapay tüm bunalmaların göbeğinde yozlaştırılan politika, buna paralel olarak politika ve politikacı kavramlarının, yaygın olumsuz bir propagandayla içeriğinin boşaltılmasının yeraldığını düşünüyorum. Demokratik kişiliğin, demokratik toplum düzeninin motoru olduğu, temel haklarının bilincinde politize bir kimlikle kendi sorunlarına sahip çıkmayı, örgütlenmeyi kavramış bireylerden oluşan toplumda politika aleyhtarı yaklaşımların ifade ettiği tehlikeyi anlamak pek güç olmasa gerek.

Otoriter yönetimin tarihsel önderleri askerlerin hükümet etmede halkı depolitize etmeyi ilk görev bilmeleri, bu amaçla basın özgürlüğüne sıkı denetim getirip, hatta ipleri tamamen ellerine almaya yönelip halka bilgi akışını kesmeye dönük "dis-information" taktiğini kullanmaları, bu bağlamda da kendilerinden önceki sivil idareyi, dolayısıyla politikacıları yerin dibine batırırken, kavramları da hedef almaları rastlantı olarak nitelenemez. Despotik hükümet biçiminin ilkelerinden biri de halkı dünyada olup bitenler, özellikle çevrelerinde olup bitenler hakkında cahil tutmaktır.

Politikayı ve politikacıyı kötüleme taktiği, tarihimizde en fazla 12 Eylül askeri müdahalesi döneminde kullanılmıştır. Türk toplumu hiçbir zaman bu dönem olduğu kadar sıkı depolitizasyon sürecine tabi tutulmamıştır.

12 EYLÜL VE DEPOLİTİZASYON

Türkiye'de halkın politikaya katılması ve günlük politika-

da söz sahibi olması için gerekli kanalların hemen tümü 1980 askeri müdahalesinin dikte ettirdiği 1982 Anayasası ile kaldırılmıştır.

Siyaset memurlara, öğrencilere, öğretim üyelerine, sendikalara, derneklere, vakıflara, meslek örgütlerine, kısacası sivil toplumun, demokratik düzenin tüm kurum ve kişilerine yasaklanmıştır. Partilerin ilçe düzeyinin altındaki örgütlenmeleri, gençlik ve kadın kolları kaldırılmış, siyasal partiler yalnız il, ilçe örgütlerine ve parlamentoya hapsedilmiştir.

Sonuç olarak askerler, rejime müdahale ettiklerinde çareyi, toplumu politikadan uzaklaştırmada, soyutlamada, yani depolitizasyonda bulmuşlardır.

DEPOLİTİZASYON ARACI OLARAK BASIN

21'inci yüzyılın eşiğindeki Türkiye'de vatandaşın devleti değil, devletin vatandaşı denetlemesi esasına göre oluşturulan 1982 Anayasası, bu anaya öncesi getirilen yasaklar ve bizzat kendisinin koyduğu engeller, Türkiye'deki güncel siyasetin en önemli darboğazlarını oluşturmaktadır. Önce bütün partilerin hemen müdahaleden sonra kapatılmış olması, Türkiye'deki kurumsal, siyasal birikimi yoketmiştir.(5)

"Demokrasinin etkin mekanizmaları olan kitle iletişim araçları da askeri darbelerden nasibini almış ve depolitizasyonun aracı olarak kullanılmışlardır."

Böyle bir ortamda siyasi partiler, kendilerine düşen politika oluşturmak ve oluşturulan politikaları halka maletmekte son derece zorlanmışlardır.(6)

(5) Emre Kongar, 21'inci Yüzyılda Dünya, Türkiye ve Kamuoyu, 1990, s.188,

(6) a.g.e., s.189,

SİYASETTEN KAÇIŞ

TRT'nin bu dönemdeki aşırı yasakçı tutumu, basının görelili suskunluğu, geniş kitlelere ve özellikle gençlere karşı duyulan güvensizlik, siyasetçilerin bile siyaset konusunda çekim-tutuma girmeleri, bireysel kurtuluş ve köşeyi dönme eğilimlerinin egemen olması, ilerleyen yıllarda toplumumuzda gittikçe artan bir siyasetten kaçışa neden olmaktadır.

12 EYLÜL VE MEŞRU ZEMİN ARAYIŞI

Her rejim, her yönetim kendisine sağlam bir meşruluk zemini arar, Seçimler, ideolojiler, propagandalar, eğitim sistemi vs. bu zemini oluşturacak araçlardır. Demokrasilerde ve diktatörlüklerde bu meşruluk zemini farklıdır. Aradıkları meşru zemini tam oluşturamayan yönetimler ya çekip gider ya da gittikçe artan oranda kaba güçle toplumu yönetmeye çalışırlar.

12 Eylül yönetimi bir önceki dönemin yolaştığı büyük sıkıntılar nedeniyle oldukça güçlü bir 'pasif haklılık zemini' ne sahipti. Gelişen terör olayları yüzünden canından bezen insanların büyük çoğunluğu 12 Eylül'ü olumlu duygularla karşıladılar. Hiçbir yönetim, bir önceki yönetimin ne kadar kötü olduğunu ileri sürerek sonsuza dek iş başında kalamaz. Uzun dönemde kendi haklılık zeminini oluşturmak zorundadır. 12 Eylül, bu zemini yaratmada güçlük çekti ve başarısız kaldı.(7)

ORDUNUN DAYANILMAZ AĞIRLIĞI

27 Mayıs 1961'de meclis kapanmıştı ama DP dışındaki partiler ayakta idi. Ve anayasanın hazırlanmasında bu partilerin, üniversitelerin, meslek kuruluşlarının çok büyük katkısı ol-

(7) Türker Alkan, 12 Eylül ve Demokrasi, 1986, s.31,

muştı.

12 Mart 1971'de yapılan Anayasa değişikliğinde ise meclis işbaşındaydı. Ve ordu ile geniş ölçüde işbirliği yaptığı için, ordunun bu yeni düzenlemelerdeki payı 27 Mayıs'takinden de azdır.

12 Eylül'de ordu, anayasasını, anayasal kurumları ve yasal düzenlemeleri sadece kendi sorumluluğu altında yürüttü. Hiçbir yetkisi olmayan Danışma Meclisi'ni seçti, sivil danışmalarını seçti. Fakat karar alma sürecine sivillerin etkili ve yetkili katılımını önledi. Sivil döneme geçişte bile işlettiği veto mekanizmasıyla meclis oluşumunda başlıca sorumluluğu omuzlarına aldı. 12 Eylül ve bunu izleyen dönemde en büyük ve başlıca sorumlu ordudur. Türkiye, tarihinin hiçbir döneminde görmediği kadar askeri bir damga taşımıştır bu dönemde.

ASKERİ İDEOLOJİ VE HİYERARŞİK DAVRANIŞ BİÇİMİ

12 Eylül, sadece giriştiği kurumsal, yapısal, yasal düzenlemelerle ve laikliği geri plana iterek dinsel inanışa yaslanışı ile kendisini belli etmedi. Aynı zamanda 'askeri ideoloji' diyebileceğimiz katı bir disiplin anlayışının, 'hiyerarşik davranış biçimi'nin toplumda yaygınlaştırıldığını ve doğal olarak benimsetilmeye çalışıldığını gördük. Tek tipleşme yaşamın her alanında hakim kılınmaya çalışıldı.(8)

GENELKURMAY'IN YENİ KONUSU

Bağımsızlık savaşında, Genelkurmay Başkanı, Milli Savunma Bakanı ile aynı düzeyde hükümete alınır. Ne var ki bu durum dönemin koşullarından kaynaklanmaktadır. 1924 yılında Genelkur-

(8) a.g.e., s.33,

may Başkanlığı bağımsızlaştırılırsa da 1944'te bu bağımsızlık kısıtlanır. 4580 sayılı kanunla yetkileri önemli ölçüde daraltılır. Başbakana bağlanır. Bakanlıklarla istediği gibi yazışmasına son verilir, atamaları denetlenir. Genelkurmayın sivil otoritenin denetimine sokulması ilk kez bu kanunla olur.

1949'da yeni bir kanunla Genelkurmay Başkanlığı'nın statüsü bütünüyle değiştirilip MSB'na bağlanır ve bu bakanlığın bir parçası durumuna dönüştürülür. Bugün batı ülkelerindeki kural bizde de işlemeye başlamıştır.

27 Mayıs'tan sonra devlet yapısını kökten değiştiren yeniliklere gidilirken bu durum yeniden gündeme gelir. MSB'nın yetkileri elinden alınıp Genelkurmay Başkanlığı'na verilmiş, bakanlık yeniden 'orduyu donatmakla yetinen müsteşarlık' düzeyine indirilmiştir. Bu durum ordunun sivil otoritenin denetiminden uzak, içe dönük yapısını her geçen gün güçlendirir.

Öte yandan sıkıyönetim ilanı kolaylaştırılmış, askeri yarğının görev alanı genişletilmiş, sıkıyönetim komutanının Başbakana karşı sorumlu olmaktan çıkarılıp Genelkurmay Başkanı'na karşı sorumlu hale getirilmiş olması, askeri kesimin 12 Eylül müdahalesiyle birlikte devlet yönetimi içindeki yeni gücüne işaret etmektedir.(9)

KURTARICI AYDIN'DAN DÜŞMAN AYDIN'A

12 Eylül harekatı, aydınlardan herhangi bir yardım beklemediğini her fırsatta belli etti. Sonuçta aydın kavramının potansiyel bir düşmandan çok farklı olmadığının söylendiği bir noktaya gelindi. Anayasa'nın başlıca özelliklerinden biri de zaten çeşitli alanlarda yer alan aydınların politik hayatta faz-

(9) Sêrver Tanilli, Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz?, 1993, s.89.

laca söz hakkı sahibi olmasını engellemekti.

Düşman, gibi teorik bakımdan oldukça bulanık bir kategoriye kendine temel nosyon alan bir söylem, resmi devlet bakışı olarak kendini topluma sunduğunda, devlet terörünün ideolojisi düzeyinde gerçekleşmesi olarak ele alınabilir. Çünkü böylelikle ilkin düşman kavramı bilimsellikten uzak çağrışımlarla bir umacı gibi korkutucu bir nesne haline getirilir. Dolayısıyla, düşmanı yoketmek için başvurulacak her türlü hukuk dışı tedbire meşruluk sağlar. Bundan sonra normal bir toplum düzeninde görüş ayrılığı olarak nitelenecek herşey 'düşmanca tavır' olarak karalanabilir ve dolayısıyla yıldırılabilir, sindirilebilir.(10)

'ORDULAŞMIŞ MİLLET' ADLI TATBİKAT VE 12 EYLÜL

12 Eylül'ün başlıca özelliği, aşağıdan gelen herşeye karşı olmasıydı. 'Faşizm gerekiyorsa onu da biz yaparız.' Darbeciler için sorun 'aşağıdan' gelen herhangi bir hareketin devleti etkilemesini kesin olarak engellemekti. "Başlarla ayakları ayırmak, bu anlamda herkese haddini bildirmektir" bir yazımızın deyişiyle.

Sivil toplum karşıtı tipik bir diktatörlük rejimi. Aşağıdan yukarıya gelişen her türlü yapılaşmayı sertlikle engelleyen, onun vazgeçilmez unsurları, sendika, dernek ve kooperatifleri kendi gözetim ve denetiminde tamamen yukarıdan aşağı suni bir şekilde, gerçek işlevinden uzak olarak inşaa etmek durumunda kendini gösteren 'sivil düşmanlığı'. "Ordulaşmış Millet" adı altında düzenlediği askeri tatbikatta anlamını bulan, topluma dönük yaygın militerleştirme taktikleri...

(10) Murat Belge, 12 Yıl Sonra 12 Eylül, İst. 1992, s.93,

ALTINCI BÖLÜM

12 EYLÜL, YENİ ANAYASAL DÜZEN VE BASIN

12 EYLÜL, YENİ ANAYASAL DÜZEN VE BASIN

12 EYLÜL VE BASINA GENEL BİR BAKIŞ

12 Eylül 1980 sabahı Türkiye, tam anlamıyla oturmamış demokrasisine fiilen veda etmiştir artık. Genelkurmay Başkanı ve dört kuvvet komutanından oluşan MGK adına 1 numaralı bildiriyi müdahalenin lideri, Genelkurmay Başkanı ve MGK'nin lideri Kenan Evren okur televizyondan. Bir yazarın dediği gibi "Türkiye'nin gerçek anlamda tek örgütlü kuvveti Silahlı Kuvvetler" bir kez daha ekonomik ve siyasal her alanda toplumsal yaşama ağırlığını koymaya hazırdır artık. Gerekçe yine İç Hizmet Kanunu'dur. İşte 'Yüce Türk Milleti'ne' diye başlayan bildiriden bir bölüm:

"Türk Silahlı Kuvvetleri, İç Hizmet Kanunu'nun kendisine verdiği Türkiye Cumhuriyeti'ni kollama ve koruma görevini Türk Milleti adına emir ve komuta zinciri içinde ve emirle yerine getirme kararını almış ve ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur..."

Askerler ayaklarının tozuyla hemen kitle iletişim araçlarından devletin tekelindeki TRT'ye ilk emri verirler. Bir Albay'ın başkanlık koltuğuna oturduğu TRT'ye gönderilen ilk emir şöyle:

"Haberde uyulması gereken hususlar"

1- Aleyhimize olmayan dış haberler verilebilir.

2- Anarşiye ait hiçbir haber verilmeyecektir.

3- MGK'nin sevk ve idare tarzına, yönetime ve konsey bildirileriyle, sıkıyönetim tebliğlerine karşı tutum ve olaylar verilmeyecektir.

4- 14 ve 15 Eylül'de TSK'nin yönetime el koymasıyla ilgili olarak halk arasında röportaj yapılacaktır. Röportaj yapılırken değişik semtlerde "daha ziyade orta yaşlılarla konuşulacak", yapılan röportaj için yayına girmeden tasvip alınacaktır, vs.

EN TEHLİKELİ SANSÜR

Artık Türk basını için en tehlikeli sansür dönemi öncekilerden daha ağır bir şekilde başlamaktadır. "Azizim maalesef sizin yazınız pek iyi karşılanmadı"

Bu dönemin basın rejimini karakteristik olarak açıklayan şu konuşmalar da daha darbenin ilk günlerinde Hasan Cemal tarafından üst düzeydeki bir askerden alınmıştır telefonla:

"Gazeteler çıkmayacak diye bir şey yok. Gazeteler çıkacak. Zaten onlar bizim yanımızda."(1)

İşte bir başka yanıt:

"Sansür yok üzerinizde. Ancak serbestsiniz diye de istediğinizi yazabileceksiniz gibi bir sonuç çıkarmayın. Dikkatli olmanız gerekiyor."

Ya bu dikkatin ölçütü nedir?

"Bu konuda fazla soru sorma."

Örtük ya da açık her askeri rejim üstesinden gelemediği sorunlar, basın kanalıyla kamuoyuna yansıtılmak durumuyla karşılaştığı her anda kısıtlamalara gitmeyi seçmiş, haberlerin duyulmaması, olayların gelişmesini önlermiş, varsayılmıştır.

Türkiye'nin yapısal sorunlarını, basının da tümüyle kavrayamadığı öne sürülebilir. Ama basının yönetimlerce susturulmak istenmesi çok daha sakıncalı sonuçlar doğurmaktadır.

(.1)Hasan Cemal, Tank Sesiyle Uyanmak, 7'inci Basım, 1986,

1970'lerden bu yana gazete maliyetleri alabildiğine artmıştır. Bu yüzden ara rejimlerde sıkça uygulanan kapatma, ister istemez bir oto-sansüre yolaçmaktadır. Hızlı bir holdingleşme süreci içinde bulunan basının herhangi bir risk üstlenmemek için ekonomik haberlerin yanısıra siyasal haberleri de yansıtmak zorunluluğuyla karşılaşması sözkonusudur. İşin kötüsü sadece baskı dönemine özgü olduğu varsayılan bu eğilimin ilkeleştirildiği de görülebilmektedir. Türk basınının magazinleştirilmesi sürecinde, sıkıyönetim uygulamalarının rolü olduğu söylenebilir.

12 Eylül rejimi döneminde basına uygulanan baskının boyutu çok büyüktür. 12 Mart'a göre daha kalıcı olmayı amaçlayan 12 Eylül rejimi, bu niteliğinden ötürü özgürlükleri öncekilerden çok daha genişletilmiş bir biçimde kısıtlamış, kitlelerin depolitizasyonunu amaçlamıştır. Bu amaç için de basını büyük oranda kullandığı rahatlıkla söylenebilir.

YENİ ANAYASAL DÜZEN

1982 Anayasası, topluma giydirilmek istenen deli gömleğinin karakteristik çizgilerini taşır. Bu anayasa, askeri rejimin amaçladığı, topluma yönelik depolitizasyon ve militerleştirme sürecinin de ideolojik metni niteliğindedir kanımca. Metin, düşünce özgürlüğünden, dilekçe ve savunma hakkına değin, nitelikleri gereği sınırlanabilmeleri düşünülemeyecek olan hak ve özgürlükleri bile içerikleri bakımından sınırlayan ilk ve tek Batı anayasasıdır.

En büyük darbe de basın ve haberleşme özgürlüğüne vurulmuştur bu anayasayla. Gecikmesinde sakınca bulunan her durumda yargıç kararı olmaksızın kişi özgürlüğü ve dokunulmazlığına

özel yaşamın ve haberleşmenin gizliliğine son verilebilmektedir ve idari makamlar buna yetkili kılınmıştır.

1982 Anayasası'ndaki 'özgürlük' kavramı, 'sınırlama' kavramıyla sıkı sıkıya bağlantılı bir duruma getirilmiştir. "Temel Haklar ve Ödevler" kısmındaki "Kişinin Hak ve Ödevleri" bölümü bu yeni yaklaşımı açıkça ifade eder. Özgürlüklere ve haklara ilişkin hükümler oldukça kısa, sınırlamalara ilişkin olanlar ise hayli uzundur. Başka bir deyimle, Anayasa hakları ve özgürlükleri güvence altına almak amacıyla çok, bunların sınırlanabilmesine olanak sağlamak amacına yönelmiştir.(2)

"Haberleşme Özgürlüğü"

"Herkes haberleşme özgürlüğüne sahiptir, haberleşmenin gizliliği esastır, haberleşme engellenemez ve gizliliğine dokunulamaz" ama yargıç kararı ya da gecikmesinde sakınca bulunan durumlarda, yetkili kılınmış mercii emriyle bu gizlilik bozulabilir.

"Düşünce ve Kanaat Özgürlüğü"

1982 Anayasası'nın konuyu düzenleyen 25'inci maddesinin 2'inci fıkrası "Her ne sebeple olursa olsun, kimse düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz" der ve önceki anayasadan farklı olarak şu cümleyi ekler: "Düşünce ve kanaatleri sebebiyle kınanamaz ve suçlanamaz."

Bu eklemeyele ilgili olarak Anayasa Profesörü Mümtaz Soysal şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"...kimse düşünce ve kanaatleri sebebiyle kınanamaz ve suçlanamaz hükmü doğrudan doğruya düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğüyle ilgilidir; bazı düşünce ve kanaatlerin açık-

(2) Mümtaz Soysal, 100 Soruda, Anayasa'nın Anlamı, İst. 1990 s. 206,

lanıp, yayılması sınırlanmış ise o düşünce ve kanaatler nedeniyle kınanmayış ve suçlanmayış bir anlam taşımaz"

"Düşünceyi Açıklama ve Yayma Özgürlüğü"

Bu bölüm 1982 Anayasası'nda öncekinden farklı olarak ayrı bir maddeyle radyo, televizyon ve sinema gibi yığınsal iletişim araçlarını da kapsayacak bir şekilde yeniden tanımlanmıştır. İletişim araçlarını sınırlayan bölüm ise 'izin sistemi'nin getirilmiş olmasıdır. Şöyle ki "Bu fıkra hükmü, radyo, televizyon, sinema veya benzeri yollarla yapılan yayımların izin sistemine bağlanmasına engel değildir."

İletişim araçları yönünden sınırlama, suçların önlenmesi, suçluların cezalandırılması, devlet sırrının açıklanması, özel hayatın sınırları çok genişletilerek korunması, yargılamanın gereği gibi yapılması türünden çok çeşitli gerekçelerle olanaklı hale getirilmiştir.

"Basın Özgürlüğü"

1982 Anayasası basın özgürlüğünü çok ayrıntılı düzenlemelerle sınırlamıştır. Profesör Soysal'ın deyimiyle bu ayrıntılı sınırlamalarla 1982 Anayasası, "Matbuat Kanun Dairesinde Serbesttir" diyen Osmanlı Kanunu Esassı'sinden ancak bir adım ileridedir.

Basın özgürlüğüne ilişkin 22 ve 28'inci maddelerde, önceki anayasalardan farklı olarak 1982 Anayasası'nda, sınırlama gerekçeleri arasına 'suç işlemeye' ve 'ayaklanma ve isyana' teşvik niteliği de getirilmiş, yetkinin yargıdan idareye kayması, bu yasalarda da görülmüştür.(3) Ayrıca, yayınları toplatma ve kapatma konusunda önceki anayasadaki 'hakim kararıyla'

(3) Taha Parla, Türkiye'de Anayasalar, İst. 1991, s. 44,

esası kaldırılarak, yargı bir şekilde devre dışı bırakılmış, 'gecikmesinde sakınca bulunan haller' nitelemesiyle de yetki idari merciilere aktarılmıştır. 23 ve 29'uncu maddeler, gazete ve dergi yayımına, 24'üncü madde kitap broşür gibi yayınlara, 25 ve 30'uncu maddeler de basın yayın araçlarına ilişkin yaygın kısıtlamaları içerir. Bu kısıtlamalar basın tarihimizin en ağır ve ayrıntılı kısıtlamalarıdır.

Bu anayasa Olağanüstü Yönetim Usulleri'ne ilişkin 1961 Anayasası'nın tek maddeyle (123) kısaca yetinmesine karşın üç ayrı maddeyle düzenlemede bulunmuş, bu ayrıntılı düzenlemeler de temel hak ve özgürlüklerin yanısıra en büyük darbeyi yine basın özgürlüğüne vurmuştur.

BAŞKOMUTANLIK VE GENELKURMAY BAŞKANLIĞI MADDELERİ

Anayasanın Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı ile Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu arasındaki ilişkileri düzenleyen hükümleri (110-117), demokratik düzen açısından tehlikeler içermektedir düşünceme göre. Cumhurbaşkanıyla hükümet ve meclis arasında iltilaf çıktığı takdirde bir anayasa krizi veya Cumhurbaşkanıyla askeri bürokrasi lehine, hükümet ve meclis, kısaca sivil idare aleyhine durum yaratabilecek hükümlerdir.(4)

Aynı anayasa Radyo ve televizyonun sadece devlet eliyle kurulabileceği hükmünün yanısıra "ülke ve millet bütünlüğü" ve "milli güvenlik ve genel ahlak" gereklerine uyulması kayıtlarını getiren 1971 değişikliklerinden farklı olarak "Türk devleti"nin varlık ve bağımsızlığını", "toplumun huzurunu" eklemiş, ayrıca "milli kültür ve eğitime" yardımcılık görevini de vurgu-

lamıştır. Radyo ve televizyon bu maddelerle tam anlamıyla devlet vesayeti altındadır artık. Darbe liderlerinin 1961 Anayasası'nın görece çok daha geniş özgürlükler tanıyan yapısı, için "Bol gelen elbise" nitelenmesinde bulunup Türk halkı için lüks görmeleri ardından daha dar bir elbisenin biçileceği anlamını, ciddi bir deyişle tüm özgürlüklere getirilen yaygın kısıtlamaları ifade ediyordu.

Müdahalenin lideri kefilidi bu anayasaya ve "Deldirtmem" diyerek anayasada yapılabilecek her türlü değişiklik girişiminin karşısında olacağını kesin bir dille ilan ediyordu. Bu anayasanın mimarı olarak anılan İ.Ü. Hukuk Fakültesi Anayasa Profesörü Orhan Aldıkaçtı'nın askeri müdahaleyi meşrulaştırmaya dönük şu sözlerine ne demeli? Askerlerin çok beğendiği bu anayasanın ruhunu ele veriyor zannediyorum bu sözler.

"İşler iyi gitmeyince ordunun müdahale hakkı vardır sözü yanlış. Bir memlekette ekonomik işler iyi gitmeyebilir; bundan dolayı müdahale olursa gayri-meşru olur. Ama bir millet tehlikenin eşiğine, bir iç savaşın kenarına gelirse, 27 Mayıs'ta olduğu gibi, 12 Eylül'de olduğu gibi müdahale hakkı doğar."(5)

Müdahaleye yaklaşımının yanı sıra onun en önemli icraatlarından anayasanın gerek hazırlıkları gerek onaylanması sırasında hiç de iyi bir sınav vermeyen basınımızdan "Çığır Açan Anayasa" sesleri yükselirken Ecevit "Sivil görünümlü askeri rejime geçecekler değerlendirmesini yapıyor bu dönemde.

Çalışmanın konusu olan askeri iktidarların basına dönük tutumları ve anayasal metinlerin bu özgürlüğe ilişkin genel yaklaşımlarını irdeledikten sonra doğrudan tehdit ve kapatmaları ele alacağım geniş bir şekilde.

(5) Rıfkı Salim Burçak, Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Düşündürdükleri. İst. 1988. s. 79.

YEDİNCİ BÖLÜM

12 EYLÜL REJİMİ VE BASINA YÖNELİK UYARILAR,
TEHDİTLER, KAPATMALAR VE DERSLER

12 EYLÜL REJİMİ VE BASINA YÖNELİK UYARILAR, TEHDİTLER, VE KAPATMALAR

12 Eylül sonrasında askeri yönetimin basına dönük sert tutumu madalyonun bir yüzüyse, yine basının boyun eğmenin de ötesinde hemen tüm MGK kararlarına alkış tutması diğer yüzü kanımca. Öncelikle, çalışmanın en uzun bölümü niteliğindeki bu bölüme basının askeri yönetim ve emrindeki kurumlar tarafından maruz kaldığı baskı, tehdit ve kapatmalarla başlamak istiyorum. Askeri iktidarın basına yönelik bu taarruzlarını yine o dönemin yakın tanıkları gazetecilerin günlüklerinden ve o günün gazete haber ve yorumlarından örnekler halinde yorumlarsak vereceğim.

Bu dönem, gazete nüshalarının en ince ayrıntılarına dek askeri makamlarca incelenip yine aynı makamlarca "şu haber sıkıyönetim yasaklarına aykırı" diyerek gazete yetkililerini, yazarlarını azarladıkları, tehdit ettikleri, kapatıldıkları bir dönemdir. Öyle ki gazete sorumluları kaynağını kulis faaliyetlerinden alan ya da doğruluğuna yüzde yüz inanılan haberler için dahi sıkıyönetim komutanlarına telefon açıp izin almaya yönelmişlerdir bu dönemde sık sık. Aldıkları yanıt ise dönemin havasını iyi yansıtmaktadır.

"Haberin doğru olduğuna inanıyorsanız kullanın. Fakat doğru çıkmazsa bunun hesabını verirsiniz."

O dönemi bir büyük gazetenin Cumhuriyet'in başında bütün sıcaklığıyla yaşamış Hasan Cemal'in Tank Sesiyle Uyanmak adlı kitabından bir bölümü almak istiyorum buraya. Hacettepe Üniversitesi'nde müdahaleden üç gün sonra el yazısı bildiriler dağı-

tılmıştır. 12 Eylül öncesinde Anayasaya bağlılıktan hareket edip hükümetlerin çalışmalarını sert dille eleştiren üniversite yönetimleri müdahalenin ardından yönetici askerleri tebrik kuyruğuna girmişlerdir ve bu olayla ilgili tutum sözü geçen tuhaflığa ilişkin yeterli ipucunu vermektedir. İşte olayla ilgili rektörlük bildirisi:

"....bu olayı yaratan kişiler ortaya konuluncaya kadar araştırma sürdürülecek, bulunmadığı takdirde grubun tümünün öğrencilik hakkı silinecektir. Bu gibi ideolojik olayların her halükarda kesin şekilde bir ay içinde bitirileceğinden emin olunmasına ve hiç çekinilmeden güvenlik kuvvetleri ve idareye yardımcı bulunulması gerekmektedir."

Bu bilgi Rektörlük imzasıyla üniversitelilerin dikkatine sunulsa da aslında sıkıyönetimin emridir.

"POLİTİKAYA BULAŞMAK"

Ordu komutanı bir büyük gazetenin sorumlu müdürünü arar ve gazetenin yayınından memnun olmadıklarını, gazetenin kapatılması için birçok neden bulunulabileceğini bildirir. Artık basına dönük üstü kapalı tehditler sıklaşmaya başlamıştır.

Öte yandan müdahalenin lideri Evren sık sık yaptığı konuşmaların birinde Kara Harp Okulu öğrencilerine politikanın 'nimetlerinden' söz etmektedir. "Bu yaşlarda, bu çağlarda sakın ola ki politikaya bulaşmayın"

Cumhuriyet gazetesi bu dönemde en çok uyarı alan gazetedir. Bir sıkıyönetim görevlisi Albay şöyle konuşmaktadır telefonunda: "...son kertesine gelmiş durumda. Bundan sonra kapatılma durumu var. Konuya komutan yardımcılarından biri el koydu." Ayrıca ikazlara neden uyulmadığı sorulur, gazete yöneticisine.

ASKERİ SAVCI: "NEREDEN ÖĞRENDİNİZ?"

Her askeri yönetimde olduğu gibi 12 Eylül döneminde de gazeteciliğin en temel kurallarından biri kabul edilen "kaynak saklama hakkı"na sık sık müdahalelerde bulunulmuş, gazeteci kaynağını açıklamaya zorlanmıştır.

Yine Hasan Cemal'in 12 Eylül günlüğünden bu duruma ilginç bir örnek: DPT'de sağ eylemcilerin saklandığına dair bir haber yayınlanmıştır gazetede. Askeri savcı gazeteye hemen telefon eder ve sözkonusu haberi yazan kim ya da kimler varsa onların getirilmesi için biraz sonra araba gönderileceğini bildirir. Cumhuriyet'in iki önemli yazarı savcının karşısına çıkar. Biraz da hiddetle devam eder savcı: "Nereden öğrendiniz? Onu söyleyeceksiniz ve biz de ona göre soruşturma yürüteceğiz."

Uyarılar birbirini izler ve Cumhuriyet gazetesi, 11 Kasım 1980 günü ordu ve sıkıyönetim komutanlığının emriyle kapatılan ilk gazete olur.

Gazete 10 günlük kapanıştan sonra yeniden açılır ve tabii sıkıyönetimin şu nasihatlarıyla birlikte:

"Basın, Türkiye'nin içinde bulunduğu tehlikeli durumdan kurtarılması için yapılan çalışmalara yardımcı olmalıdır. Yönetime eleştiri konusunda biraz süre tanınmalıdır..."

YOKSA KAPATIRIZ HAAA...

Gazetelerin tecimsel kaygıların da etkisiyle sıkı bir otosansür uygulamalarına rağmen kıyıdan hiç ummadıkları haberlerden dolayı yakalarını sıkıyönetime kaptırmaları rutindendir o günlerde. Bu kez beklenen zamma ilişkin haberlerden dolayı ba-

şı belaya girer birkaç gazetenin ve şu sert notayı alırlar sıkıyönetim komutanından:

Telefonun diğer ucunda da Hasan Cemal vardı. "zam haberinin yalan olduğu, gazetelerin haberin yer aldığı aynı yerinde ve aynı puntolarla yayınlanacaktır. Aksi halde "kapatacağım, devlet başkanından bu yönde direktif aldım" demektedir komutan. Ardından yalanlama, sıkıyönetimin istediği puntolarla yapılmadığı gerekçesiyle Hürriyet'in iki yazışmaları müdürü ile yazışmaları sekreteri gözüaltına alınır. Baskılar her geçen gün artmaktadır.

"HABERİN KAYNAĞI NEDİR?"

MGK lideri Evren, yurdun çeşitli yerlerinde konuşmalarını sürdürmektedir. Her zaman olduğu gibi dönüp dolaşıp yine politikacılara getirmektedir sözü. "Eğer, politikacılar devamlı birbirleriyle uğraşmasalardı, Silahlı Kuvvetler iktidarı ele almak zorunluğunda kalmayacaktı"... Bu da bir görüş.

Ve komutandan gazeteye 'sembolik kapatma'. Kapatılan yine Cumhuriyet gazetesidir. Komutan bu kararı şöyle bildirir gazete yönetimine:

"Ben şimdi kendi tasarruf hakkımı kullanarak, sembolik bir biçimde kapatıyorum. Size süre tanımak için de, kapatmayı Cumartesi ve Pazar günleri yapıyorum." Askerin başna yönelik merhameti...

Yukarıda bir örneğini verdiğim, gazetecinin en kutsal hakkı, 'kaynağın gizliliği'ne ilişkin baskılar rutinleşmiştir. Bir büyük gazetenin yönetimine, fabrikadan çıkarılan 1600 işçiyle ilgili haberin kaynağını sormaktadır sıkıyönetim komutanı, hemde çok normal bir davranışmış gibi telefonla. Basında yeralan

bir fıkra bile gazetecilerin derhal gözaltına alınmasıyla sonuçlanabilmektedir. Mehmet Kemal ve Okay Gönensin'in 6 Haziran 1981 günü gözaltına alınmaları olayıdır bu. Olay konusu fıkrayla ilgili olarak Nadir Nadi'nin "Ne yazacağımızı şaşırtıyoruz. Bari birer albay gönderin de rahat edelim, biz de siz de." şeklindeki tepkisine üst düzey bir komutanın yanıtı şöyledir:

"Gerekirse onu da yaparız, cesaretinizi frenlemek için."

Siyasi partilerin kapatılması konusunda yaptığı değerlendirmeye, müdahalenin liderinin politikacıya bakıcını sergileyecek niteliktedir. "Partileri cezalandırdık."

Bir başka haberle ilgili sıradan bir tepki de şöyle:

"Komutanım, bugün ikinci sayfada çıkan.... yazılarından dolayı rahatsız olmuşlar."

Bu tür tepkiler askeri yönetimin basına yönelik belki de en sıradan uyarıları niteliğinde. Bu uyarıların yanısıra doğrudan emir niteliğini taşıyanlarına bir gözatalım. "Başörtü olayına son verin", "intihar haberleri kullanılmayacak", vs.

Az önce bir fıkradan sözettim ama karikatür de askeri iktidarın tahammül edemediği mizah türlerinden biridir basında. Bu kez sözünü ettiğim kişi karikatürist İsmail Gülgeç. Bakalım ne diyor sıkıyönetim görevlisi asker Gülgeç için?

"Sizde kimdi o, Gülgeç mi biri var, hep mavi mavi diye çiziyor. Bundan sonra mavi de olmayacak anlaşıldı mı?"

Mavi renk, 1982 Anayasası'na referandumda 'hayır' anlamına gelmektedir. Hayırın iması bile yasaktır ve Evren 2 Kasım 1982 günü İzmit'te yaptığı konuşmada şöyle der bu konuda:

"Gök maviymiş, deniz maviymiş, bunlar çocukça girişimler-

dir. Kimse kanmaz, sağduyu sahibi vatandaşlar buna pabuç bırakmaz."

"YAZAN GAZETE KAPATILIR"

Bu kez yasak konusu Mehmet Ali Ağca ve Papa suikastinin soruşturmasını yürüten İtalyan savcının Türkiye ziyaretiyle ilgilidir. Komutan basına yine restini çeker: "Yazan gazete kapatılacaktır." o kadar...

Gazetelerin köşeyazarlarını uyarmak için komutanlar ilginç bir dolaylama yaparlar: "Siz artık bunları münasip dile engellersiniz." Bu sözler gazete yöneticisine söylenir.

DANIŞMA MECLİSİ'NDEN İNCİLER

Tüm bu olup bitenler yaşanırken Danışma Meclisi de Anayasa tasarısından 'özgürlük' kavramını 'hürriyet'le değiştirmek, yine 'çağdaş' sözcüklerini bu tasarıdan çıkarmakla uğraşmaktadır. Gerçekte hiçbir yetkisi bulunmayan bu meclisin yapısını da yeterince açığa vurmaktadır bu tutumlar.

Danışma Meclisi merkez temsilcisi emekli kurmay Albay Ertuğrul Alatlı aynen şöyle diyor:

"TSK 27 Mayıs'ta ve 12 Eylül'de olduğu gibi anayasa ile müesses devleti ve Cumhuriyeti korumak ve kollamak için gene müdahale edebilir."

Yine danışma meclis üyelerinden emekli amiral Sezai Orkunt "Türkiye'de gerçek, ordunun son sözü söylemedeki rolüdür. Gerçeklerin dışına çıkıldı mı, tehlikenin fasit dairesine girilir" derken emekli orgeneral Muhsin Batur "Devlet tehlikeye giriyor ve devleti yasa gereği iç ve dış tehlikelere karşı korumakla görevli Silahlı Kuvvetler hareketsiz kalamıyor değerlendirme-

sini yapmaktadır. DP eski başkanı Ferruh Bozbeyli'nin bir sivil siyasetçi olarak askeri darbelere ilişkin şu değerlendirmesi ise belleklerden kolay silinecek gibi değil:

"Siyasi çevreler siyaseti iyi yapamazlarsa askerler 'biz daha iyi yaparız' diye ortaya çıkıyorlar."

EVREN: "SİZ GAZETECİLER SENARYO KURARSINIZ"

Hasan Cemal'in notlarından bir bölüm yine. Bir gezi sırasında Evren gazete önde gelenlerini yanbaşıda toplayıp sohbet başlar. Konu basında yeralan askeri yönetimin rahatsız olduğu haberlerdir yine. Evren çıkışır: "Siz gazeteciler senaryo kurarsınız" İşte askeri yönetimin basına bakışını yansıtan bir cümle. Basın, bu dönemde en az eski siyasiler kadar askeri yönetimin gazabına uğrarlar. Basının sıkı tehditlere maruz kaldığı konulardan biri de anayasadır. Şöyle demektedir gazete yöneticisine sıkıyönetim komutanı telefonda: "...Anayasa konusunda hiçbirşey ama hiçbirşey yazılmayacak. Kesin olarak söylüyorum, aksi olursa kapatacağız."(1)

Yine gazetecilerle sohbettedir Evren. Bu kez şöyle der şaka yollu: "Hep siz yazdınız, biz sustuk. Şimdi de siz susuyorsunuz bizkonuşacağız." Ciddi bir itiraf gibi. Aynı günlerde Günaydın gazetesi kapatılmıştır. Komutan şöyle der telefonda, kısaca ve net: "Kapatıyoruz kardeşim"

O günlerde ülke ekonomisinin gitişatına ilişkin basında yeralan haberler pek iç açıcı değildi ve askeri yönetim de özellikle bu tür ekonomi haberleri nedeniyle sık sık gazete yönetimlerini uyarıyor, hatta kapatıyordu. İşte bu günlerde Ev-

(1) Hasan Cemal, Demokrasi Korkusu, İst. 1986, s.110,

yine başına yüklenmektedir bu tür haberler nedeniyle. "Anayasa-ya hücum ettiler. O şimdi bitti. Biter bitmez de baktılar bizi yıpratırız diye, ekonomiye başladılar. Çünkü anayasa artık bitmişti. Yıkmaq için bizi..."

Aynı Evren Uzakdoğu gezisi dönüşü gazetecilere şu değerlendirmeyi yapar Hasan Cemal'in tanıklığıyla. "Yöneticiler basından hoşlanmıyorlar."

Nadir Nadi'nin 22 yıllık bir yazısını yeniden yayınlayan gazete kapatılmanın eşiğine gelir, yazının sahibi mahkemelik olur. Askeri yönetimin basına yönelik direktifleri bir gazetecinin deyimiyle artık gazetenin mizanpajına kadar uzanır. Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan "Ekonomi Nereye Gidiyor?" başlıklı yazı dizisinin birinci sayfadan verilmesine kızan sıkı-yönetim komu tanı derhal emir verir. Bu kez isteği yazı dizisinin birinci sayfadan iç sayfaya alınması yönündedir.

EMİRLE KAPANIP EMİRLE AÇILAN GAZETELER

Bu dönemde basına yönelik emir komuta zinciri sadece gazetelerin kapatılması konusunda değil açılmasında da işlemektedir. Cumhuriyet yine kapatılmıştır ve bir süre sonra emir gelir: "Yarından itibaren çıkıyorsunuz." Gazete yönetiminin teknik olanaksızlıklar nedeniyle çıkışın biraz gecikebileceği yönündeki yanıtına gelen yanıt daha da şaşırtıcıdır: "Yarın çıkmanız iyi olur; emir böyle." (2) Gazetenin açılışıyla birlikte bir büyük komutandan bir adet çiçek gönderilir yönetime, yanın-da da bir kart: "Üslubumuzun yakınlaşması dileğiyle."

(2) Hasan Cemal, Demokrasi Korkusu, İst. 1986, s.246,

AYDIN'A VAHDETTİN BENZETMESİ VE EVREN'DEN BASINA DERSLER

Aydınlar dilekçesinin verildiği günlerdir ve Evren, Manisa konuşmasında bu olaya geniş yer verir.

"Biz çok aydınlar gördük. Vatan hainliği yaptılar. Bazı şairler vardı, yurtdışına kaçtılar. O aydın değil miydi? Ne yapayım ben öyle aydını? Bu millete hükmetmek için aydın olmak gerekmez ki. Son padişah Vahdettin de aydıydı ama memleketi düşmanlara teslim etti."

Evren'in yurt gezileri sırasında yaptığı konuşmalar sık sık basına 'ders' niteliğinde değerlendirme ve öğütleri de içerir. Özellikle gazete yazar ve yöneticilerinin Çankaya'ya sık sık kabulleri bu tür konuşmalara sahne olmaktadır.

"...Mesele şudur. 12 Eylül'e inanıyor muyuz? Başlangıçta basın bunun gereğine inanmıştı. 12 Eylül'den sonra basının bize yardımcı olmasını istemiştik. Vatandaştan da.", "...gazetelere bakıyorum, zaman zaman ekonomik haberler çıkıyor. Ekonomide durgunluk var, ekonomik işler iyi gitmiyor diye...", "...Kamuoyunu heyecana vererek haber vermek başka, aynı haberi biraz daha küçülterek vermek başka. Hele bir de bu haberler yalan olursa, bundan büsbütün zarar görüyoruz."(3)

"...Basının görevi doğru dürüst haber vermek, genel ahlakı korumak ve toplum düzenini sürdürmeye katkıda bulunmaktan geçer. Gerçek demokrasilerde basın, demokrasinin bir teminatıdır. Bugünkü anayasanın bekçisi sadece silahlı kuvvetler değil, aynı zamanda basının kendisidir..."vs.(4)

(3) a.g.e., s. 307,

(4) a.g.e., s. 308,

"BASIN, AHIRA BAĞLANMIŞ AT"(5)

Evren derslerine devam ediyor. Basının tutumunun kaygı uyandırmaya başladığını belirtiyor. "Son 15 gün içinde milletin huzurunu bozacak münafık tohumları ekecek yayınlar olmuştur. Bunların önüne geçmek benim görevimdir..."

Milletin henüz demokrasiye hazır olmadığını, halkı demokrasiye alıştırmak için basınla işbirliği yapmak istediklerini kaydeden Evren basını 'ahıra bağlanmış ata' benzeterek devam ediyor:

"Basının durumunu ben şimdi ahıra bağlanmış ata benzetiyorum. Atı ahırda beslersin beslersin, dışarı çıkarmazsın, bir çıkardın mı da, bir daha onu tutamazsın. Basın sıkıldı, sıkıldı ve şimdi patladı sanki. Başlangıçta normaldir dedik. Ama sonra?...", "Diğer ülkelere gittiğimizde ben bakıyorum, o ülkeler dünya haberlerine önem veriyor. Bizde daha çok iç politika ağırlık taşıyor. Dünya haberleri tabii, uğraşmak, didinmek ister..."

Artık askeri rejim ipleri biraz gevşetmiş, basından da ilerleyen yıllar içinde askeri yönetimin icraatlarına ilişkin 'çatlak' sesler çıkmaya başlamıştır.

"BASIN GEÇMİŞİ UNUTTURMASIN"

Askeri iktidarın vetosundan kurtulmuş kişilerin parti kurmaya çalıştıkları bu dönemde iplerin gevşemeye başlamasıyla birlikte basına sıkça verilen dersler yerini giderek yardım isteklerine bırakıyordu. Evren bir konuşmasında: "Basınla aramız hep iyi olmuştur" der ve şöyle devam eder:

"Geçmişini unutturmasın basın, zaman zaman 12 Eylül öncesi-
ni hatırlatıp bize, yönetime yardımcı olun...", "12 Eylül son-
rası basından yardım istedik, gördük de..."(6)

Bu kez yer Gazeteciler Cemiyeti'dir. Tarih 22 Aralık 1983,

"Ne zaman bir sıkıntıya düşse millet, hep Silahlı Kuvvet-
leri'nden birşey istemiştir. Gelsin halletsin demiştir..."

"Basın madem ki bir kuvvettir, o halde kamu görevi gibi bazı gö-
revleri var, yıkıcı değil yapıcı olmalıdır, yol gösterici ol-
malıdır. Herşeyi tenkit ederek bir noktaya varamayız..."

Basın yasasının ağırlaştırılarak bir dakika içinde Danış-
ma Meclisi'nden geçtiği, gazetelerin mührüldendiği, fakat anlı
şanlı Gazeteciler Cemiyeti'nin yüce başkanının kendisinden kü-
çük yastaki askeri müdahale liderinin elini öptüğü günlerdir
o günler. Gazeteci Erbil Tuşalp o günleri şöyle anlatıyor:

"Gazete yöneticileri hergün olmasa da sıkıyönetim komutan-
lıklarına çağrılıyor, uyarılıyordu. Çocuklarının yaramazlığını
biriktirip, sonradan hesap soran otoriter babalar gibiydiler.
Bizden söylemesi... tavırlarına dayanılmıyordu. 'Bu kaçınıcı ol-
du biliyorsunuz' tümcesini duyduktan birkaç gün sonra süresiz
kapatma buyrukları tebliğ ediliyordu... Yazarlara gönderilen im-
zasız yorumların halka duyurulması bile isteniyordu."(7)

O günlerin kritiğini çok iyi veren Tuşalp'in kitabından bir
bölüm daha:

"...Danışma Meclisi'nin çalışmalarını izlerken boğulacak
gibi oluyordum. Gazetecilerin tek sıra dizilip öğle yemekleri
için bodrumda bir yere gideceklerini açıklayan albayı dinler-
ken gözlerimden yaş süzülüyordu...", "Bizi bulaşıcı bir hasta-

(6) a.g.e., s. 424,

(7) Erbil Tuşalp, Eylül İmparatorluğu, İst. 1988, s. 284,

lığın iki ayaklı mikropları gibi görüyorlardı. Kulislere gitmek, meclisin içinde dolaşmak, komisyonlara çıkmak yasaktı. Berbere, ayakkabı boyacısına bile izinle gitmemizi istiyorlardı." (8)

12 EYLÜL DÖNEMİ'NDE KAPATILAN GAZETELER VE SÜRELERİ

Şimdi de bu dönemde kapatılan gazeteleri, süreleriyle birlikte verip, tutuklanıp mahkum olan gazetecilerle ilgili toplam bir rakamla yetindikten sonra bu kez Türk Basını'nın 12 Eylül karşısında sergilediği tutumu ya da tavırsızlığı, örnekleriyle yine yorumsuz vermeye çalışacağım.

Cumhuriyet, 4 kez, 41 gün,
Günaydın, 2 kez, 17 gün,
Güneş, 1 kez, 10 gün,
Hürriyet, 2 kez, 7 gün,
Milliyet, 1 kez, 10 gün,
Tercüman, 2 kez, 29 gün,
Milli Gazete, 4 kez, 72 gün,

Ayrıca bu süre içinde Cumhuriyet gazetesi çalışanları hakkında 28, Tercüman çalışanları için 27, Hürriyet çalışanları için 14, Milliyet çalışanları için 11 dava açılmıştır. 1984 yılına dek gazeteci, yazar, çevirmen ve sanatçılara verilen hapis cezalarının toplamı 316 yıl 4 ay 20 güne ulaşır. Yine bu süre içinde 927 yayın yasaklanmıştır.

BASINA SERMAYENİN GİRİŞİ

Her askeri iktidarın öncelikle gündemine aldığı basının denetim altına alınması olgusu 12 Eylül askeri müdahalesinde dahe da ileri götürülerek bu iktidarı tahkim edip güçlendirmek (8) a.g.e., s. 360,

amacıyla kullanılmaya çalışıldı. Şimdi, askeri iktidarın kendi yönetimini güçlendirmeye dönük bu yaklaşımlarına karşı basınımızın takındığı tutuma yine örnekleriyle geçmeden önce, basın sermaye ilişkilerini genel hatlarıyla değerlendirmek istiyorum. Çünkü bu değerlendirme ve bilgi, basınla-asker iktidarının karşılıklı ilişkilerinin oturduğu zemini ve mantığı anlamak açısından önem taşıyor inancındayım.

Kitle haberleşme araçlarının özel mülk konusu olmaya başlamasıyla birlikte bu araçların belirli sermaye çevrelerinin tekeline girmesi, bugün halkın, haber, düşünce ve kanıları istediği kaynaktan tarafsız bir şekilde öğrenememe tehlikesini ortaya çıkarmıştır. Batı devletleri haberleşme özgürlüğünü, tarafsız haber ve kamuoyunun oluşumunu tehlikeye sokan bu tekelleşmeyi önlemek için çoktan harekete geçmişlerdir bile. Bugün batı devletleri birbiri ardına bu tehlikeyi savuşturmanın çarelerini aramakta ve anti-tröst yasaları işletmeye başlamaktadır.

Basına sermayenin girmesiyle tekelleşme tehlikesini yaşayan, gelişmekte olan ülke konumundaki Türkiye'de bu durum tüm fecaatıyla yaygınlaşmaktadır. Basınımıza sermaye girişinin başlangıcını 12 Mart askeri müdahalesine kadar götürebiliriz. Bu müdahalenin ardından gelen kısıtlamalar dolayısıyla basında ani tiraj düşmeleri gözlenirken, Kıbrıs harekatıyla beliren ortam yeni bir canlanmaya yolaçtı. Dönemin üç büyük gazetesi Hürriyet, Milliyet ve Tercüman tiraj kaybına uğrarken Cumhuriyet radikal tavrıyla tiraj artıran gazete oldu. Bu devrede bunalımdan çıkış yolu arayan basın, tiraj artırmaya dönük tecimsel çabılar başlattı.

Türkiye'de gazeteler, reklam gelirleriyle yaşamlarını sürdürebiliyorlardı. Taksitli çekiliş kampanyaları başlatıldı. Gazete sahipleri bu yolla okur artırmanın da ötesinde okurun kazancını emmeyi öngören kampanyalar başlattılar. Aynı gazete sahipleri, turizmden, kitap sanayiine çeşitli şirketler ve holdingler kurmaya yöneldi. Gazete satışlarında görülen görece patlama, ticaret vesanayii sermayesinin ürünlerini pazarlayabilmek için 2,5-3 milyonluk bir okur, yani alıcı kitlesine sahip bulunan gazeteleri daha da önemsemesine yolaçtı. Bu kitleyi kendi müşterisi yapmak isteyen büyük sermaye, gazeteleri ilan yağmuruna tuttu.

Basın artık iktidarlar nezdinde bir baskı aracı olarak kalmıyor, iktisadi bir güç de sağlayabiliyordu. Büyük sermaye hem kendi şirketlerinin ürünlerini pazarlayabilmek, hem de öteki şirketlerin reklam harcamalarından pay alabilmek, yine işlerinin yürütülmesinde 'hükümetlerle iyi ilişkiler' kurabilmek için gazetecilik alanına yöneldi.

Artık haber, kar amacı karşısında ikincil duruma düşmüştür. Popülerleşme sorununun yarattığı darboğaz, bir çözüm bulamayan ve giderek içeriksizleşmek sorunuyla karşılaşan Türk basını, ilan gereksinimi, gazetelerin ve gazetecilerin bağımsızlığı konusunu da gündemin en önemli maddesi haline getirmektedir. Gerçekten de büyük sermayenin basın sektörüne egemen olması ve ilan geliri sorunu, eleştirel boyutu tehlikeli ölçüde sınırlamaktadır. Bu manevi baskı, hem mevcut konumunu hem geleceğini garanti altına almak zorunda bulunan her kademedeki gazetecinin, sınırları alabildiğine genişleyen 'oto-sansür' uygulamasına yolaçabilecek nitelikte bir olgudur.(9)

(9) Ahmet Oktay, Toplumsal Değişme ve Basın, İst. 1987, s.93-94

BASINDA BÜYÜK SERMAYE HAKİMİYETİ VE YASAL RİSKİN ÖNÜNE GEÇEN TECİMSEL RİSK

Özellikle 1980'lerin başından itibaren büyük sermayenin basın piyasasına girişi, beraberinde tecimsel riskin, yasal riskin önüne geçişini getirdi. Öyle ki 12 Eylül rejimini güdümlülük derecesinde yaşamak durumunda kalan basının tutumunda, büyük bölümü sermayenin eline geçen basının, yeni patronlarının, demokrasi kaygısını bir yana bırakıp, tecimsel kaygıları ön plana almaları, kapanmama yönünde büyük pahalara (tabi sivil toplum aleyhine) verdikleri çabaların büyük rolü oldu.

Kapanmamak için hemen herşey yapılmalıydı. Ve bu amaç, demokratik rejimlerde basının 4'üncü kuvvet niteliğinin ve bağımsızlık anlayışının da önündeydi artık. Şimdi kar kaygısı gazetecilik kaygısının önünde bulunun bazı gazete patronlarının 12 Eylül askeri rejimi döneminde yumurtladıkları incilerden, yönetimle ilişkilerinin biçiminden birkaç örneği buraya almak istiyorum.

12 Eylül'den sonra gazete satın alanlardan Milliyet'in sanayici patronu Aydın Doğan Erkekçe dergisinde kendisiyle yapılan bir röportajda "Buzdolabı fabrikası satın alır gibi Milliyet'i satın aldım." diyebilmektedir. Parayı bastırmanın gazete-yi satın aldığı, karın yanı sıra hükümetle iyi ilişkiler kurmanın amaçlandığı dönemlerdir bu dönemler. (10)

Bir büyük gazetenin, Tercüman'ın, şimdi hayatta olmayan patronu da o dönemde askeri yönetimin üst kademeleriyle ilişkilerini sıcak tutmaya çalışmış, müdahalenin lideriyle sohbe-

tini, diğer meslektaşlarının deyimiyle gazetecilik diyalogunun dışına taşırmaştır sıkça.

Hatta, gazete patronluğunu devlet ihalelerini 'kapma' amacı doğrultusunda kullanıp, bu konuda askeri yönetimin en yüksek katlarıyla doğrudan ilişkiye girmekten kaçınmayanlar da vardır. İhalenin ya da işin kendilerine verilmesini askeri yönetimin en önde gelen yetkililerinden 'rica' eden, ticari işlerinin rahatlatılmasını isteyen gazete patronları...

Dönemin büyük gazetelerinden Güneş'in sanayiici patronu Ömer Çavuşoğlu, askeri yönetimin Ticaret Bakanı'na şöyle demektedir, diğer meslektaşlarının da bulunduğu bir kokteyl sırasında.

"Sizi görmüşken ve de vaktiniz varken birşey söylemek istiyorum sayın Bakan. Bizim Et ve Balık Kurumu ile bir kesim, taşaronluk sorunumuz var da acaba?"(11)

Şu anda hayatta olmayan Tercüman'ın eski patronu da Evren'in ricacıları arasındadır. Bu kez konu 'kesekağıtlarıyla' ilgilidir. 12 Eylül'den sonra belediyeler, Hıfzısıhha Kanunu'nun bir maddesini işleterek gazeteden kesekağıdı yapılmasını yasaklamışlardır. Bu da iade gazetelerin satış fiyatını düşürmüştür. Rica, bu durumun düzeltilmesine ilişkindir. İşte toplum ve özgürlüklerin içinde bulunduğu o karanlık dönemde basından bir patronun daha öncelikli gördüğü sorun, 'kesekağıdı sorunu'...

(11) Hasan Cemal, Tank Sesiyle Uyanmak, İst. 1986, s. 506,

SEKİZİNCİ BÖLÜM

BASININ 12 EYLÜL'DE VERDİĞİ SINAV

BASININ 12 EYLÜL'DE VERDİĞİ SINAV

VE BASININ TUTUMU

Müdahalenin ilk günlerinde basının büyük bölümü Atatürkçülük adına askerlere tam destek verir. 12 Eylül öncesi parlamenter düzenin laçkalığı üzerine sayfalar dolusu yorumların yanı sıra, nasıl bir tavır alacağını bilememenin verdiği şaşkınlıkla sayfalarının büyük bölümünü sıkıyönetim ve askeri yönetimin bildirileriyle dolduran gazeteler de vardı. Gazetelerin büyük bölümü 'resmi gazete' görünümü vermektedir o günlerde. Basında "kendi kendini sansür" dönemi ya da süreci işlemeye başlamıştır artık, daha askeri müdahalenin haftası bile dolmadan. Ve bir büyük gazetenin başyazarı köşesinde adeta döktürmektedir:

"12 Eylül'de açıklanan hedeflerle, yıllardır bizim yazdıklarımız arasında geniş bir mutabakat mevcuttur. Anayasa ve seçim kanununun değiştirilerek Türkiye'nin istikrarlı bir yönetime kavuşturulması, yasama, yürütme ve yargı organları arasındaki çatışmanın son bulup, kuvvetler arasında dengenin teessüs etmesi, devletin bütün müesseselerinin ahenk içinde çalışması..."(1)

Aynı yazar iki gün sonraki yorumunda ise şöyle demektedir:

"...Açıklanan hedef de demokrasiye işlerlik kazandırmak olduğuna göre, Hürriyetlerin üzerine bir müddet şal örtülmesini, liderlerimizin, mesele yatışınca kadar teminat altında bulundurulmalarını, içimize sindirmek gerekiyor..."(2)

Müdahalenin üzerinden 2 ay geçmiş, yayıncı İlhan Erdost cezaevinde dövülerek öldürülmüş, fakat bu haber basının bir bölümünde haber değeri bile taşımazken, diğer bir bölümünde arsayfaların dibinde tek sütuna inmiştir. İşte bu dönemde otosansürün vardıği boyuta ilginç bir örnek. Bir başka yazar da karşı düşüncenin tam anlamıyla ezilmesi konusunda yönetimi kış-

kırtıcı nitelikteki yazılarını sürdürmektedir, müdahalenin daha ilk günlerinden itibaren.

Askeri vakıflara bağışlarla ilgili haberler dev puntolarla bağış yapan kişiler ise aynı boyutta fotoğraflarıyla boy göstermektedirler basının büyük bölümünde.

Zaman zaman olumlu sesler de yükselmektedir basından ama duyulmayacak derecede az ve cılız. Yoğun baskılara dayanamayanlardan biri de Nadir Nadi'dir. Şöyle dile getirir tepkisini:

"Gidip komutanla görüşeceğim. İstemiyorlarsa tamamen kapatılm diyeceğim."(3)

Askeri yönetimin hemen tüm politikalarında olduğu gibi eski siyasetçilere konulan yasağa da basının büyük bölümünden tam destek gelir.

DEMİREL: "İĞDİŞ BASIN"

Dönemin yasaklı siyasetçisi Demirel, basının tavrından yakınarak "Sürekli alkış birşey getirmez" diyor gazetecilerle yaptığı kapalı kapılar ardındaki bir sohbetinde ve şu deyimini kullanıyor: "İğdiş basın"(4)

Yasaklı siyasetçilerden Ecevit, bu dönemde sesini en fazla yükseltenlerden biri olarak cezaevinin sürekli ziyaretçilerindendir. Tabii doğal olarak basının tavırsızlığına en ağır eleştirileri yönelten de yine o olur. O dönemde çıkardığı Arayış adlı dergisinde şöyle demektedir:

"Düşünce özgürlüğünün bir gereği olarak her gazete ve dergi her konuda ayrı düşünebilir; ama özgürlük konusunda ve özgürlüğün anayasal ve yasal dayanakları konusunda birlik ve dayanışma içinde olmak zorundadırlar...", "... Özgürlük bol ve ucuz-

(3)Hasan Cemal, Tank Sesiyle Uyanmak, İst.1986, s.192,

(4) a.g.e., s.220,

ken onu sorumluca kullanmak, özgürlük daraldığı zaman da onu genişletmeye çalışmak, basının, resmi bülten durumuna düşmeye razı olmayan gerçek basının kaçınılmaz ödevidir."

Nadir Nadi de 2 Haziran 1981 tarihli yazısında uyarmaktadır yönetimi:

"Çekinmeden söyleyelim; anladığımız kadarıyla bugünkü yönetim Atatürkçülüğü, günümüz koşulları içinde kalıplaştırmak, doğmalaştırmak gibi o büyük adamın hiç hoşlanmadığı, her zaman karşısında bulunduğu bir yola saptırmak hevesinde bulunuyor..."

Demirel de gazetecilerle yaptığı özel sohbetlerde basını sık sık teslimiyetçilikle suçlamaktadır. Üst düzey bir komutanı da 'politikacı düşmanı' olmakla suçlar. Tabi hep kapalı kapılar ardında.(5)

12 EYLÜL'ÜN BİRİNCİ YILDÖNÜMÜNDE GAZETE BAŞLIKLARI

Müdahale birinci yılını doldurmuştur. Birkaç büyük gazetenin manşetleri şöyledir:

Milliyet: "Sağol Mehmetçik"

Başyazar Mehmet Barlas da şöyle demektedir yorumunda:

"12 Eylül öncesi bir kabus gibi geride kalmıştır. Aradan bir yıl geçmiştir. Devlet kurtarılmıştır. Artık sıra demokrasi-nin kurulmasındadır."

Tercüman: "Huzur 1 Yaşında"

Gazetenin başyazısından: "Geçen yılki dileğimizi tekrarlıyoruz: Allah ordumuzun yardımcısı olsun"

Hürriyet: "El ele, kol kola, koşa koşa mutlu günlere gidiyoruz... Dünü unutmadan, yarına ulaşacağız... Kanlı nehirleri nasıl aştık, uçurum kenarlarında nasıl nefesimizi tuttuk ve..."

Ve evet düzlüğe çıktık..."

Cumhuriyet gazetesi ise yıldönümünde alınan karar gereği başyazısız çıkar.

SİYASET YASAĞI VE BASIN

Gazeteler eski partiler feshedildi, başlığıyla çıkar 16 Ekim 1981 günü. "Demokrasiye geçiş yolunda yeni bir adım" diye nitelenerek üstelik. Milliyet Gazetesi'nde dönemin başyazarı Barlas, bu kararı "Yeni demokrasinin yapımı için mevcut arsa boşaltılmıştır" şeklinde yorumlar aynı gün.

ECEVİT: "GAZETECİLİĞİMDEN UTANIYORUM"

Basının büyük bölümünde partilerin kapatılma kararı alkışlanmakta, köşe yazılarında kararın haklılığı büyük bir coşkuyla gerekçelendirilmektedir. Yasaklı siyasetçi Ecevit'in bu yorum ve üsluplara tepkisi ağır, ağır olduğu kadar da düşündürücüdür de. "Gazeteciliğimden utanıyorum"

Müdahaleyi ilk günlerinde tezahüratla karşılayıp, uzun süre destekleyen köşe yazarlarından bir kısmının, zaman zaman varolan koşulları sert bir dille eleştirdikleri de olur.

Tercüman'ın kapatılmasıyla sonuçlanan bu yazılardan birinde başyazar Nazlı Ilıcak şöyle demektedir:

"Biz bugün sert rüzgarların önünde kalemimizi kamyas gibi eğersek, yarın demokrasi geldiğinde hiçbir politikacıyı eleştirmek hakkına sahip olamayız."

Belirtmiştim. Askeri yönetimin hemen her kararı basında destekçisini buluyordu. Bu kez konu meydan ve cadde isimlerinin bir kararla değiştirilmesidir. Hürriyet Meydanı'nın adı Be-

yazıt Meydanı olarak değiştirilmiştir. Tercüman yazarı Rauf Tamer köşesinde bu karara da alkış tutar, hatta birçok vapur ve cadde isminin değiştirilmesini önerir askeri yönetime.(6)

Ecevit basınla sohbetinde "Dünyada eğer herkes özgürlük kısıntılarına boyun eğmiş olsaydı, insanlık bugün hala dünyanın düz olduğunu sanırdı..." diyerek cezaevine girişi neden göze aldığıının mantığını açıklıyordu. Demirel de yine köşesinde basını eleştirerek "Basın diye birşey yok maalesef" demektedir.

Bir başyazar, müdahalenin lideri Evren'e "Artık sokağa çıkabiliyoruz, sayın devlet başkanım, Nefes aldık..." gibisinden laflar ederken bir büyük gazetenin patronu da yine Evren'e bir uçak yolculuğu sırasında "Millet size çok ümit bağladı. Sizi bir baba gibi görüyor..." demektedir. Hani şu ihale bağlamaya çalışan patron.(7)

Aynı patron, yazısından dolayı cezaevinde bulunan Tercüman'ın başyazarı kızkardeşi Nazlı Ilıcak için Evren'e ricada bulunur. "Annemin bir ricası var, size iletiyorum. Bir basın affı çıkarmanız mümkün değil mi?..."

Avrupa Konseyi bu dönemde bir karar almış ve Türkiye'yi işkence uygulamalarından dolayı kınamıştır. Basın yine topyekün, kararın içeriğini okurlarına bile duyurmadan veryansın etmeye başlamış, milliyetçilik çılgınlıkları atmaya devam etmiştir.

DEMİREL: "BASIN HOLDİNGLEŞTİ"

Basından sıkça yakınan yasaklı liderlerden Demirel bir sohbetinde yine basına getirir sözü ve şöyle der:

"Demokrasi açısından bir başka talihsizliğimiz, basının holdinglerin eline geçmesidir. Sadece gazeteci değil, işa-

(6)Tercüman, Rauf Tamer, 28 Aralık 1981,

(7)Hasan Cemal, Tank Sesiyle Uyanmak, İst. 1986, s.504

damadırlar. Yapılanların hepsine inanmasalar bile fazla birşey ellerinden gelmiyor, çünkü başka menfaatlerine dokunuluverir sonra..."

Basın bazan askeri yönetime verdiği desteği aşırıya da kaçırılmaktadır. İşte bu destek anlayışından bir örnek. Evren'in ve konsey üyelerinin bolca fotoğraflarının çıktığı basında bu kez yine konsey üyeleri, fakat eşofmanlarıyla boy göstermektedir. (Güneş'in manşetinde yer almaktadır bu fotoğraf) Şöyle demektedir fotoğraf altında:

"Ülkemizde koşu, yürüyüş gibi kitle sporlarına öncülük eden Kenan Evren ve konsey üyelerinin bu hareketleri Antalya'lılarca takdirle izlendi..."(8)

Uğur Mumcu o günlerde şöyle demektedir köşesinde:

"Özellikle böyle dönemlerde alışılmış övgülerin değil, açık yergilerin ve açık sözlülüğün, değerinin daha iyi anlaşılmasını isteriz. Ama elimizden yalnızca yazmak gelir; bunu da açık yüreklilikle, içtenlikle yapmaya çalışırız. Ama övgüler, ama alkış sesleri en haklı eleştirileri susturmuş, ne yapalım?..."(9)

Nazlı Ilıcak bir yazısından dolayı mahkum olmuştur ve hapse girecektir. 9 Ekim 1982 tarihli Cumhuriyet'te Olayların Ardındaki Gerçek sütununda bu olayla ilgili şu değerlendirme yeralır.

"Fikir suçlarından cezaevlerinde yatan gazeteci ya da sıradan yurttaşlar için basınımızın vurdumduymazlığına da ilişmek isteriz. Eğer demokrasi ve fikir özgürlüğü söz konusuysa, bu alanda dürüst davranmakta yarar var. Bab-ı Ali'nin patronajına mensup bir yazarın olayını büyüterek, fikir işçilerinin cezaevlerine girmesine karşı duyarsız kalınarak demokrat olunamaz."

(8) Güneş Gazetesi, 1 Ekim 1982,

(9) Uğur Mumcu, Gözlem, Cumhuriyet Gazetesi, 2 Ekim 1982,

ANAYASAYA BASIN DESTEĞİ

Temel Hak ve Özgürlüklerin hemen her alanında olduğu gibi basın özgürlüğüne getirdiği yaygın kısıtlamalar nedeniyle önceki anayasanın çok gerisinde kalan 1982 Anayasası yüzde 91'lik halk desteğine paralel olarak bir başka büyük desteği yine basından gördü. Bu destek hem taslak hem de kabul ettirilme aşamasında verildi.

Anayasa resmi gazetede yayınlanır yayınlanmaz Milliyet'in attığı manşet, basının bu metne genel yaklaşımının ifadesidir adeta:

"Anayasa Resmi Gazete'de yayınlandı: Demokrasi Takvimi Akşamadan yürüyor..."

Rauf Tamer de Tercüman'daki köşesinden alkışlamaktadır yeni anayasayı. Aynı gazetenin yazarlarından Ahmet Kabaklı'nın aynı günlerde köşesinde yaptığı yorumun ana teması 12 Eylül'e gelinmesinde basının ağır sorumluluğu üzerinedir.

"12 Eylül'e gelinmesinde şüphesiz politikacılar da, ama en fazla basın, üst yargı organları, özerk kuruluşlar ve sair zümreler kadar sorumlu idiler..."

Yine aynı gazetenin yazarı Ergun Göze'nin 12 Eylül'e alkışı ise evlere şenlik düzeyinde:

"Elimizi vicdanımıza koyarak konuşalım, siyaset namına bu memlekette 12 Eylül'den önce yapılan maskaralıkları, soytarlıkları tasvip etmek mümkün mü idi?..."

Mehmet Ali Kışlalı da dönemin çok okunan dergilerinden Yankı'daki başyazısında eski siyasetçilerin cezalandırılmasını yerinde gördüğünü belirtiyor ve "MGK'nin bu davranışını TSK'nin

geleneklerine uygun, çağdaş bir davranış olarak görüyoruz." diyor.(10)

Dönemin bir başka ilginç olaylarından biri de Evren'in halka dönük konuşmalarının, basında "coşkulu, büyük mitingler" biçiminde yansıtılmasıdır. Dönemin ünlü gazetecilerinin notları kalabalıkların abartıldığının çok altında olduğunu söylüyor oysa.

ANAYASA REFERANDUMU VE BASIN

Ve yeni anayasa referanduma sunulur. İlk gün gazete manşetlerinden birkaç örnek,

Hürriyet: "Evet Söz Milletin"

Güneş: "Demokrasi yolunda en büyük adım", "Sandık Başına"

Güneri Civaoglu da anayasaya tümüyle destek veren kalemlerden biri oldu Bab-ı Ali'de. Bunlar büyük gazetelerin büyük yazarlarıdır.

KENDİNİ DARBE LİDERİYLE ÖZDEŞLEŞTİREN SIRADAN BİREY

Darbe lideri Evren'e bakan sıradan yurttaş, aynaya bakmış gibi oluyordu Murat Belge'nin deyimiyle. Sadece devletin tekelindeki televizyondaki görüntüsüyle değil, devlete destek anlamında yönetime endekslenen basının büyük bölümünde yer alan görsel ve düşünsel mizansenlerin kahramanı Evren, nihayet kendisi gibi düşünen bir önderdi sıradan yurttaş için.

Bütün diktatörlükler size ne düşünmeniz gerektiğini söylerler. Bu zaten diktatörlüğün tanımıdır ve diktatörlük bunun için kötüdür. Sabah akşam, sırtında üniformasıyla bir adam, gazetede, televizyonda şu şudur, bu budur diye anlatıp duruyor. Sizin de ya böyle konuşmanız, ya da mutlak bir suskunluğa gir-

(10) Mehmet Ali Kışlalı, Yankı, 24 Ekim 1982,

meniz gerekiyor. 12 Eylül'ün yasakları arasında belki de en önemlisi 'Devlet başkanından zeki olma yasağı'.(11)

İşte Milliyet'in o dönem başyazarı olan Barlas'ın yorumu:

"Yeni sivil demokrasiyi yaşatmak konusunda, Türkiye geçmişe oranla daha şanslıdır. Halkın büyük oranlı desteğiyle Cumhurbaşkanı seçilen Sayın Evren, yeni dönemin teminatıdır..."(12)

Dönemin teminatı Evren'le ilgili olarak basında bu tür yazılarda patlama yaşanırken, Evren, Ilıcak'ın gazete kapatmalarıyla ilgili "Bundan sonra ne olacak?" şeklindeki sorusunu "Parayla değil sırayla" diyerek yanıtlamaktadır güler. Aynı basın Evren'i 'yılın adamı', basın özgürlüğünü alabildiğine kısıtlayan anayasayı da 'yılın olayı' olarak belirler. İşte Türk basınının paradoksu...

"YAZMIYORUZ, YUTKUNUYORUZ"

Bu söz Nazlı Ilıcak'a ait. Hapisten çıktıktan sonraki ilk yazısında basındaki genel manzarayı böyle anlatır Ilıcak:

"Yazmaktan ziyade yutkunuyoruz"

Nadir Nadi bir yazısından dolayı 5 yıl hapis istemiyle yargılanacaktır. Hasan Cemal 12 Eylül günlüğünde bu duruma çok iç çerlemiş:

"Kendi içinde bile bir dayanışma sergileyemeyen bir basın-
dan demokrasiye katkı nasıl beklenebilir ki..."

Nadi'nin 5 yıl hapis istemli davasını Milliyet üçüncü sayfanın dibinden, Hürriyet yine aynı sayfada tek sütun, Güneş, 6. sayfada tek sütun olarak verirken Tercüman haber değeri görmemiş bu olayda ve hiç yer vermemiş.

(11)Murat Belge, 12 Yıl Sonra 12 Eylül, İst. 1992, s.36,

(12)Mehmet Barlas, Milliyet, 25 Kasım 1982,

Bütün bunlar bir yana Nadi yargılanmaya başladığında Gazeteciler Cemiyeti'nden olsun TGS'den olsun tek bir temsilci duruşmayı izlemeye gelmemiştir.

GAZETE İLANIYLA SİYASETÇİ ARANIYOR

Eski siyasi kadroların askeri yönetimin emriyle tasfiyesinden sonra yeni politikacı tipi Hürriyet'in manşetinden şöyle tasvir edilmektedir:

"Aranan lider tipi: Asker-sivil her çevreye güven verecek emekli asker"(13)

Yeni siyasetçi arayışında bir başka ilginç yöntem de yine bu dönemde ortaya çıkar. Yönetim destekli MDP, gazetelere ilan vererek milletvekili adayı aramaktadır.

NADİR NADİ'NİN BAŞYAZISI

İplerin yavaş yavaş gevşemeye başladığı dönemin başlangıcıdır 1983 yılı ortaları. En zor dönemlerde de tavrını açıkça koymaktan çekinmeyen bir başyazarın, Nadir Nadi'nin 20 Haziran 1983 tarihli bir başyazısını aktarıyorum, özetle.

"...basın özgürlüğünden doğan zararları önleyeceğiz diyerek, düşünen kafaları işlemez duruma getirmeye çalışmak, kuşkusuz, kötüye kullanılan özgürlüğün doğuracağı zararlardan kat kat daha fazladır...", "...ve ne saklayalım, biraz da çekinerek yazıyoruz. Her yönetim, yaptığığın beğenilmesini ister. Doğal, insancıl bir eğilimdir bu. Ne var ki, yapılanı beğenmek yürekten gelmeli, zorlama olmamalıdır. Dalkavuklaşmış, köpeksi bir basın, yönetilenler hesabına olduğu denli, belki de daha çok yöneticiler hesabına da büyük bir tehlikedir. Eleştiri haksız, yanlış"
(13) Hürriyet, 29 Nisan 1983, s. 1,

lış olabilir. Ülkeyi yönetenler buna uyup uymamakta özgürdürler. İsterlerse direnirler, isterlerse tutumlarını değiştirirler..." "...unutmayalım ki kapalı rejimlerde özel çıkarları uğruna el etek öpmeye hevesli sayısız şakşakçılar belirir. Bunların gayreti ile devlet gemisini yürütmeye çalışan beceriksiz kaptanlar daha da yüreklenip yapıştıkları dümene gemi karaya oturana dek sımsıkı sarılmazlar mı?..."

Tercüman gazetesi başyazarı Nazlı Ilıcak'ın bir yazasından dolayı 10 Ağustos 1983 günü bir kez daha kapatılır. Kapatmaya gerekçe gösterilen yazıda John Stuart Mill'den alınmış pasajı buraya aktarıyorum.

"İnsanların, kendi elinde daha itaatkar birer alet haline gelmeleri için onları cüceleştiren bir devlet, sonunda anlayacaktır ki küçük insanlarla gerçekten büyük işler başarmaya imkan yoktur."

GAZETECİ TOKER: "YANLIŞ ANLAŞILDIK"

Bir yazısından dolayı yargı önüne çıkan Metin Toker savunmasında şu ilginç lafları eder:

"Bir yanlış anlamadan dolayı buradayım. Milliyet Gazetesi yazar ve yöneticileri, 12 Eylül Harekatı'nın bilinçli ve yapıcı, en etkili ve samimi desteği olmuşlardır..."

Fakat bu savunma bile Toker'i kurtarmaya yetmeyecektir ve 3 ay hapse mahkum olur. Ilıcak da ikinci yargılamasında beraat eder. Savcının şu gerekçesiyle:

"Gerek sanığın, gerek mensup olduğu gazetenin, 12 Eylül yönetimini desteklediği ve demokrasiden yana tutum içinde oldukları..." Askeri mahkemenin, askere destek veren gazeteyle ilgili yorumu... (14)

Ecevit de basını her gittiği yerde eleştirmeye devam etmektedir. Bu kez Kıbrıs'tadır.

"...yayın organları kendi kendilerini sansür ediyorlar; sıkıyönetim yetkililerini telefonla arayıp 'Ecevit'in bir demeci var, yayımlayabilir miyiz?' diye soruyorlar. Yetkililer de demecin içeriğini bile görmeden Ecevit'in söyleyecekleri vahimdir, yayımlayamazsınız diyorlar..."

AYDINLAR DİLEKÇESİ VE BASIN

Bir grup yazar, sanatçı ve gazetecinin de aralarında bulunduğu 1280 imzalı dilekçe bu dönemde yasaklanır. Dilekçenin basın özgürlüğüyle ilgili bölümünü buraya almakta yarar görüyorum:

"...Özgür basın, demokratik düzeni bütünleyen temel öğelerden biridir. Bunun sağlanması için, bağımsız, denetimsiz ve çok yanlı olarak toplumun kendinden haberli olması, değişik düşüncelerin özgürce yansıtılması ve her türlü eleştirinin basın da yer bulması zorunluluğudur. Çok yönlü kamuoyu oluşması ve yönetimin demokratik denetimi ancak böyle bir basınla gerçekleştirilebilir. Yine bu nedenlerle ve yansızlığının önkoşulu olarak TRT'nin de özerkliğinin sağlanması gerektiğine inanıyoruz."

Evren'in Cumhurbaşkanlığı'nın ikinci yıldönümünde gazeteler yine onun günlük yaşantısı ve ilkeleriyle doludur. Üniversitelerin durumu da bu dönemde tam bir fecaattir. Birkaç yıl içinde üniversiteden uzaklaştırılan öğretim üyesi sayısı 4970'e ulaşırken, kurumun başındaki Doğramacı parlamentoda yaptığı bir konuşmada rektörlerini övüyor ve "Çünkü, seçimle gelmemişlerdir, atanmışlardır, gece gündüz çalışırlar" diyebiliyordu.

EMİRLER, RİCAYA DÖNÜŞÜRKEN

Askeri yönetim ipleri gevşettikçe, hani Türk basınının o kolay dönemde muhalefet yapma alışkanlığı da depreşmeye yüz tutar yavaş yavaş. Tabii bu canlılığa paralel olarak sıkıyönetim ve yönetimin diğer kademelerinin basına yağdırdıkları tehdit ve uyarılar biraz yumuşayarak ricaya dönüşür. Artık sıkıyönetim, yakalayıp yargı önüne çıkardığı vurguncuları haber yapması için basına ricacı durumdadır.

Evren de Cumhurbaşkanlığı koltuğunda yeni bir imaj peşindedir, kurmaylarının yardımıyla. Basınla yaptığı her zirvede üslup olarak daha yumuşak daha ikna yolunu seçmişe benzemektedir. Hasan Cemal'in anlatımıyla "Nerde kalmıştı o astığı astık, kestiği kestik, basına direktifler yağdıran Evren?" İşte Kalender Cırduevi'nde düzenlediği basın toplantısında Evren'in sözleri:

"Basın her yeni kontrol ediyor, ama basını kontrol eden yok. Basın ahlak yasası işlemiyor hala. İnsanların tenkide ihtiyacı var ama tenkitte hep kötü şeyler olmamalı. İnsanlar tenkitten hoşlanmıyor, doğru ama bu, sizin için de geçerli. Dördüncü kuvvetse basın, tiraj artırmak için kötü yollara başvurulmamalı... Doğru haber, insaflı yazı... O zaman tenkit yapıcı olur... Basın buna dikkat etmeli... Bitaraf konuşmalardır bunlar. İtaat edip etmemek sizin elinizdedir..."(15)

Yine Demirel'in bir demeciyle ilgili sıkıyönetimden telefon gelir gazetelere. Telefondaki komutan bu kez daha naziktir:

"Demirel'in demecini okudunuz. Yayımı konusunda yasak koymuyoruz ama konu nazik; durumun nezaketini takdirinize bırakıyoruz"

(15)Hasan Cemal, Demokrasi Korkusu, İst. 1986, s.642,

Tabii bu arada basının milliyetçilik damarları da sık sık kabarıp durmaktadır; belki de Türkiye güllük gülistanlık, her türlü özgürlüğün güvence altında olduğu bir kara parçasıdır. Amerika'lı yazar Harold Pinter ile Arthur Miller Türkiye'ye gelmiştir, ve dönüşlerinde Türkiye'deki insan hakları ihlallerinden sözeden konuşmalar yaparlar basına. Bu durum gazetelerimizde çok sert verilir. Hele bir gazetemiz, iki yazarı İstanbul'da bir lokantada yemek yerken görüntülemiş, fotoğrafın altına da şu yazıyı eklemiştir:

"ABD'ye döner dönmez aleyhimize konuştular... Yediler, içtiler, zehir kustular..."

SİVİLLERİN TUTUMUNA DAİR

Bu çalışmanın konusu, askeri iktidarlara basın arasındaki ilişkinin karşılıklı irdelenmesiydi fakat basının bu ilişkide sivil toplum anlayışı açısından önem taşıyan tavır ve tutumunun yanında en az onun kadar önemli diğer kesimin, yani sivil siyasetçinin tavrına da yüzeysel de olsa değinmeye çalıştım. Ayrı bir çalışmanın konusu olacak "Sivil siyasetçi, hakları tümünden gasbedilmesine rağmen ne yaptı?..."nın yanıtını burada veremem elbette. Ama yine birkaç önemli siyasetçinin 12 Eylül'e bakışını özetle vermeden de geçemeyeceğim. Tamam kabul, basının ağırlığını koyamayıp konuşma kanallarından birinin susturulduğu bir ortamda siyasetçinin işi çok daha zordur ama tavır yine de böyle mi olmalıdır?...

İşte bu siyasilerden biri de ilk askeri müdahalede mağdur duruma düşüp idama mahkum olan, sonra da afla serbest kalan ilk sivil Cumhurbaşkanımız Celal Bayar. Bayar, 12 Eylül'e ilişkin, bir gazeteye manşet olan şu demeci veriyor:

"Bundan sonra ordu, millet birlik ve beraberliğine daha çok ihtiyaç vardır. Zira iş bitmiş değildir. Binaenaleyh bugünkü yönetim, seçimlerden sonra idareyi size bırakacağız deseler dahi, bizim kendilerine sarılarak onları bırakmamamız lazımdır. Binaenaleyh bugünkü yönetim kimi gösterirse ona yardımcı olacağım. Yapılacağın en doğrusu budur..."

AP eski senatörü Sebati Ataman "Türk ordusu daima memleketin kötüye gittiği, çıkmazlara girdiği dönemlerde ülkenin bunalımdan kurtarılması için iyi niyetle müdahaleler yapmıştır" derken, kapatılan DP Başkanı Ferruh Bozbeyli şöyle devam eder:

"Siyasi çevreler siyaseti iyi yapamazlarsa askerler biz daha iyi yaparız diye ortaya çıkıyor."

Bir büyük gazetenin köşe yazarı Altemur Kılıç'ın sözleri ise evlere şenliktir kanımca:

"Açık söyleyelim, demokrasiyi de devleti de ne gençlik, ne de politikacılar kurtarabilmiştir. Aslında TSK kurtarmıştır; gene de gerekirse o kurtaracaktır..."(16)

BASININ 12 EYLÜL'LE KAÇIRDIĞI FIRSAT

Bu dönemde basın devlet basını haline geldi. Önemli hiçbir konuda muhalif ses çıkmadı. Önemli her konuda resmi politikayı uygulayanların yankısı gibi işlev gördü basın. Kendi arasında da bir dayanışma gerçekleştiremedi. Örneğin filan olayın haberi alındı ama haber yayımlanamadı. Çünkü, diyelim 5 gazete aralarında anlaşıp, "Ne olursa olsun biz bu haberi yazacağız" diyemediler. "Aman bizi kapatmasınlar da..." tavrı ağır bastı.

Basın hep devlet büyüklerinin buyurduğu "kaynaşmış bütün"ün

(16)Altemur Kılıç, Tercüman, 7 Eylül 1986,

parçası olmayı tercih etti. 12 Eylül öbür dönemlerden farklı olarak, bu tavrın özünün ne demek olduğunu ortaya koydu, hiç süsleyip püslemeyen, gönül almaya gerek duymadan. Onun için, basın açısından da 12 Eylül, konumunu düşünüp kavramak ve onu değiştirmek üzere bir atılım yapma fırsatıydı. Kimse bu fırsatı kullanmak istemedi.(17)

Sivil toplumun bir başka önemli dinamiği konumundaki üniversitelerde de durum farklı değildi. 12 Eylül müdahalesi gerçekleşince, biri dışında tüm rektörler, darbe lideri Evren'e tebrik telgrafları çektiler. Fahri doktorluk sunmak için sıraya girdiler, bir darbe liderine.

12 Eylül, basında olduğu gibi üniversiteye de kendini sade bir aynada, süsten ve retorikten arınmış bir halde olduğu gibi görme fırsatını sundu. "Senden bunu istiyoruz, böyle ol", Bu yüzleştirme, üniversiteye "Hayır, ben sahici bir üniversite olmak istiyorum." deme imkanını verdi. Üniversite böyle bir şey demedi. Son darbenin liderleri sivil olan herşeyden nefret ettikleri için, tebrik için kuyruğa girip akıl vermeye kalkan politikacı müsveddelerine ya da darbe sivillerine de o kadar yüz vermediler.(18)

BÜYÜYEN TOPLUM, ÖZGÜRLÜK İSTER

Büyüyen toplumlar, öncelikle özgürlük isterler. İçinde tüm düşüncelerin, dünya görüşlerinin dolaşmadığı ve birbirleriyle karşılaşp yeni sentezleri oluşturmadağı toplumlarda, özgürlük kadar sosyal gelişim ve ilerleme de gerçekleşemez. Özellikle salt bazı güçlü sosyal kesimlerin kapalı av alanından ibaret kalmayan gerçek bir çoğulcu toplum yaratılması amaçlanıyorsa.

(17)Murat Belge, 12 Yıl Sonra 12 Eylül, İst. 1992, s.16,

(18) a.g.e., s. 17,

ÖZGÜR BASIN, ÖZGÜR TOLUM

Bir toplumdaki basın, bilim ve sanat ile örgütlenme özgürlükleri, gazeteci ve yazarlara, bilimadamlarına, dernek ve sendika kuranlara tanınmış ayrıcalıklar değildir. Bu özgürlükler, toplumda yaratıcılığın, katılımın ve siyasal denetimin işleyebilmesi için oluşturulmuş, siyasal işlevi olan mekanizmalardır. Basın özgürlüğü aslında yazarın olduğu kadar milyonlarca okurun özgürlüğüdür.

TOPLUMUN TÜRK BASININDAN OLASI BEKLENTİLERİ

Türk basınının holdingleşme eğilimi ve büyük sermayenin denetimine girmesi, gazetecinin görece özerk kimliğini ve haber özgürlüğünü tartışılır duruma getirmiştir.

Tirajın başlıca amaç durumuna gelmesi, dahası gelirin satıştan çok reklamdı beklenmesi, gazetelerin içerik açısından yoksullaşmasıyla sonuçlanmaktadır. Bu eğilim içeriğin popülerleşmesine en ciddi sorunların hafife alınmasına, kitleler açısından herşeyin günlük yaşamın alışkanlıkları ve eğilimleri çerçevesine sığdırılmasına neden olmaktadır.

Gazeteler, 12 Eylül hareketinden sonra hem yasal önlemler hem de magazinleşme eğilimi yüzünden büyük ölçüde depolitize olmuş durumdadır. Basın temel işlevi olan muhalefet ve eleştiriyi bu dönemde gerçekleştiremediğinden aynı işlevler daha dolaylı bir yöntemle edebiyatla karşılanmaya çalışılmış, edebiyat dergileri bu dönemde parlamışlardır. Politik haber verilmektedir ama sunuluş biçimi boştur. Türk basını, halk bunu istiyor düşüncesini aşmanın yollarını da aramak zorundadır.

SONSÖZ

Çalışmanın başında da belirttiğim gibi yapmak istediğim, basınımızın asker iktidarları karşısındaki tavırlarını ve bu iktidarlara ilişkilerini örnek haber ve yorumlarıyla vermekti. Basınımızın bu dönemlerdeki tavrı "Nasıl olmalıydı?"nın yorumuna girmem şimdilik söz konusu değil demiştim. Hasan Cemal'in 12 Eylül günlüğüne aldığı, İtalyan gazeteci Oriana Fallaci'nin Yunanistan'daki Albaylar Cuntası döneminde geçen olayları konu alan kitabından bir pasajı ben de aktarıyorum ve bu çalışmayı noktalıyorum.

"... Demokrasi rejimlerinde cesaret ve özgürlük hocaları olarak ortaya çıkıp da bir diktatörlük işbaşına gelince..... gibi soluğu yatakta alan, diktatörlük rejimine hizmet etmek için daha önce övdüklerini sonradan yeren, daha önce suçladıklarını övmeye başlayan kalemlerin çizdiği portre... Ardından demokrasi rejimi gelip korku geçince, sil yeni baştan yaparak yazmaya başlarlar. Ceza görmeden mesleklerini sürdüren bu tür basın mensuplarına, toplumda en azından ayakkabıcılar ve cenaze levazımatçıları kadar gerek duyulmaktadır. Bu gibiler olmazsa yeni patronlar ne yaparlar sonra?..."

KAYNAKÇA

- Keane John, Medya ve Demokrasi, Çev. Haluk Şahin, İstanbul 1992,
- Gevgilli Ali, Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk, İstanbul 1990,
- İçel Kayıhan, Kitle Haberleşme Hukuku, İstanbul 1987,
- Kongar Emre, 21. Yüzyıl'da Dünya, Türkiye ve Kamuoyu, İstanbul 1990,
- Hohenberg John, Gazetecilik Mesleği, İstanbul 1963,
- Gaillard Philippe, Gazetecilik, İstanbul 1991,
- Charon John Marie, Medya Dünyası, İstanbul 1992,
- Alkan Türker, 12 Eylül ve Demokrasi, İstanbul 1986,
- Gevgilli Ali, Yükseliş ve Düşüş, İstanbul 1987,
- Belge Murat, 12 Yıl Sonra 12 Eylül, İstanbul 1992,
- Oktay Ahmet, Toplumsal Değişme ve Basın, İstanbul 1987,
- Sertel Zekeriya, Hatırladıklarım, İstanbul 1977,
- Kabacalı Alpay, Türkiye'de Basın Sansürü, İstanbul 1990,
- Burçak Rıfka Salim, Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Düşündürdükleri, Ankara 1988,
- Tanilli Server, Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz?, İstanbul 1993,
- Cemal Hasan, Tank Sesiyle Uyanmak, İstanbul 1986,
- Soysal Mümtaz, 100 Soruda Anayasa'nın Anlamı, İstanbul 1990,
- Parla Taha, Türkiye'de Anayasalar, İstanbul 1991,
- Cemal Hasan, Demokrasi Korkusu, İstanbul 1986,
- Tuşalp Erbil, Eylül İmparatorluğu, İstanbul 1988,
- Koloğlu Orhan, Türkiye'de Basın, İstanbul 1991,
- Dollot Louis, Kitle Kültürü ve Bireysel Kültür, Çev. Özlem Nudralı, İstanbul 1991,
- 12 Eylül Öncesi ve Sonrası, TTK, Ankara 1981,
- Kızılcan, Nevzat, Örneklerle Gazetecilik Üzerine Notlar, İstanbul 1988,

- Gemalmaz Mehmet Semih, Olağanüstü Rejim Standartları, İstanbul 1991,
 - Çelenk Halit, 12 Eylül ve Hukuk, İstanbul 1988,
 - Savran Gülnur, Sivil Toplum ve Ötesi, İstanbul 1987,
 - Kongar Emre, Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, İstanbul 1981,
 - Kongar Emre, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, İstanbul 1981,
 - Chomsky Noam, Medya Denetimi, İstanbul 1993,
 - Velidedeoğlu Hıfzı Velâet, Toplumsal Yaşam ve Hukuk, İstanbul 1983,
 - Goloğlu Mahmut, Demokrasiye Geçiş (1946-1950), İstanbul 1982,
 - Tanilli Server, Devlet ve Demokrasi, İstanbul 1982,
-

GAZETE VE DERGİLER,

- Ulus, 11 Aralık 1937,
- Sadi Koşar 12 Mart'ı Anlatıyor, Milliyet, 12 Mart 1978,
- Erkekçe, Ocak 1981,
- Rauf Tamer, Tercüman, 28 Aralık 1981,
- Güneş, 1 Ekim 1982,
- Uğur Mumcu, Cumhuriyet, 2 Ekim 1982,
- Mehmet Ali Kışlalı, Yankı, 24 Ekim 1982,
- Mehmet Barlas, Milliyet, 25 Kasım 1982,
- Hürriyet, 29 Nisan 1983,
- Altemur Kılıç, Tercüman, 7 Eylül 1986,